

ኤርትራ፣ ምድረ ባሕር

2

ቀዳማይ ምዕራፍ፣

ጥልያን ቤት ዓሊ⁽¹⁾

ብአልአሚን መሐመድ ሰዒድ

1- መንነትን አገዳስነትን ምድረ-ባሕር

አብ መፈለግታ ናይ 19 ክፍለ ዘመን፣ እተን ሓንሳብ ብሽም ምድረ-ባሕር፣ ሓንሳብ ድማ ብዝተፈላለዩ አስማት ዝፍለግ ዝነበራ ከባቢታት (ኤርትራ)፣ አብ ትሕቲ መግዛ- እቲ ጥልያን ብምእታወን፣ አብ ሓደ ውሁድ ፖለቲካውን ጂኦግራፊያውን መንነት (Identity) ብምትእስሳረንን ምጽንባረንን፣ ሓንቲ ፖለቲካዊ ተፈላጥነት ዝረኸበት፣ ብሽም ኤርትራ እትፍለጥ ሃገር ቆመት። ህላወ መግዛእቲ ኢጣልያ ብወገኑ አብ ምዕባ- ሌን ድልዳሌንዛ ውልዶ ሃገር ዓብን አገዳስን ተራ ተጻወተ። ካብ ጥንቲ፣ እዛ ብምክንያት ጂኦግራፊያዊ አቀማምጣኦ ስሕበት ዝረኸበት ውልዶ ኤርትራ፣ ናይ ብዙሓት አህዛብ መሰጋገሪ ብምንባራውን፣ አብ ከርሳ፣ አብ ገማግም ሩባታት ጋሽን ሰቲትን ዝሰፈሩ ኒላውያን፣ ካብ ሰሜን ሱዳን ዝመጽኡን አብ ሩባ

⁽¹⁾ አብ ልዕሊ ኢጣልያውያን ዝነበረ አደናቕቲ ንምጻጽ ተባሂሉ፣ ብጽንቆ ትግሪ ዝዘወተር ዝነበረ ተረግዶ።

ባርካ- ን ከበሳታትን ዝተቐመጡ ሓማውያን፡ ካብ የመን ቀይሕ ባሕሪ ሰጊሮም ኣብ ከበሳታት ኮፍ ዝበሉ ሴማውያን ሓቆፈት።

ኣብ ቀዳማይ ክፍለ ዘመን ድማ፡ ሓደ ነብሱ ዝኸኣለ፡ ኣብ ሕርሻን ንግድን ምዕቡል ኣገባብ ዝነበሮ፡ ነቲ ብምኽንያት ተደጋጋሚ ወራራት ቤጃውያን፡ ኣብ መበል ሻድሻይ ክፍለ ዘመን ዝዓነወ ንግስነት ኣኸሱም ንምምስራት ዓቢ ፖለቲካዊ ተራ ዝተጸወተ ውሁድ ሕብረተ ሰብ ኣብዛ ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ተፈጥረ። ብተወሳኺ እዛ ኤርትራ እትጽዋዕ ዘላ ሃገር፡ ኣብ መላእ ኣፍሪቃ ሃይማኖታት ክርስትናን ምስልምናን ንምትእትታውን ንምስፍሕፋሕን ከም ሓደ ስትራተጂካዊ መእተዊ ባይታ ከም ዘገልጉ ለት ዝርሳዕ ኣይኮነን።

ከም ውጽኢት ሓድሕዳዊ ምትእትታውን ምውሰሳብን፡ ኣብ ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ሓደ ነብሱ ዝኸኣለ፡ ዝተፈላለዩ ቋንቋታት ማለት ትግርኛ፡ ትግራይ፡ ሳሆ፡ ዓፈር፡ ብሌን፡ ኩናማ፡ ናራ፡ ሕዳረብን ራሻይዳን ዝዛረብ፡ ምስ ግብጻዊት ተወሃዶ ቤተ-ክርስትያን ጽቡቕ ምትእስሳር ዘለዎ ሃይማኖት ተወሃዶ፡ ገለ ውሑዳት ሰዓብቲ ካቶሊክን ከንጃን፡ ከምኡውን ማሊኪ፡ ሻፍራ፡ ሓነፊን ሓንበልን ዝተባህሉ ክፋላት እስላማዊ ሱኒ ዝኸተሉ ሰዓብቲ ሃይማኖት ምስልምና ዝሓቆፈ ህዝቢ ተፈጥረ።

ስፍሓት ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ኣስታት 124 ሽሕ ትርብዒት ኪሎ ሜተር ኮይኑ፡ ብምዕራብን ሰሜንን ምስ ሱዳን፡ ብደቡብ ምስ ኢትዮጵያ፡ ብምብራቕ ምስ ቀይሕ ባሕሪ፡ ብደቡባዊ ምብራቕ ምስ ጅቡቲ ትዳወብ። ኣብ ቀይሕ ባሕሪ ድማ 1080 ኪ.ሜ ዝርጋሐ ዘለዎ ገማግም ትውንን። ካብ ከተማ ምጽዋዕ ብሸነኽ ደቡብ ዝርከባ ዝተፈላለዩ ስፍሓት ዘለወን ወሻሙጥ⁽¹⁾፡ ብተወሳኺ ቀንድን ኣገዳስን ቁጠባውን ስትራተጂካውን ኣገዳስነት ዘለዎ፡ 800 ኪ.ሜ ትርብዒት ዝስፍሓታ ደሴት ዳህላክን ካልኣት ኣስታት 126 ዝኾና ንኣሸቱን እኩባትን ደሴታትን ኣብ ከርሲ ባሕራ ይርከባ። ካልኣት ካብ 30 ዘይውሕዳ ደሴታት ሃዋክል፡ ኣንፈለን ዓሰብን ትውንንያ⁽¹⁾። ብኻልእ ሸነኽ፡ ውሩይ መጽብቦ ባብ ኣልመንደብ ብየማናይ ጎድና ይጎራብታ።

ብዘይካዚ፡ ክልተ ዓበይቲ ወሓይዝ ማለት፡ እቲ ቀዳማይ ካብ ኣብ ደቡባዊ ምዕራብ ኣስመራ ዝርከብ እምባ ጠቕራ ተበጊሱ፡ ብግምት ኣብ ውሽጢ ምድረ ባሕሪ 440 ኪ.ሜ ንውሓት ዘለዎ ውሕጅ ጋሽ ወይ መረብ ኮይኑ፡ እቲ ካልኣይ ካብ ከበሳታት ሓማሴን ከባቢ ሕምብርቲ ዝብገስ፡ ብግምት ኣብ ምድረ ባሕሪ 430 ኪ.ሜ ንውሓት ዘለዎ ውሕጅ ባርካ ኢዩ። ብዘይካዚኣምውን ካብ ኢትዮጵያ ዝብገስ ኣብ ምድረ ባሕሪ ብግምት 120 ኪ.ሜ ንውሓት ዘለዎ ሰቲት፡ ኣብ ትግራይ ብተከቤ፡ ኣብ ሱዳን ድማ ብ ዓጥብራ ዝፍለጥ ንምሉእ ዓመት ዝዛሪ ፈለግውን ኣለዎ።

በዝን ኻልእ ተወሰኸቲ ምኽንያታትን፡ ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ኣገዳሲ ጂኦ-ፖለቲካዊ ባይታ ክትከውን ስለ ዝበቐዐት፡ ናይ ብዙሓት ሓይልታት ጠመተን ኣቓልቦን ሰሓበትን ከም ግዳይ ግህሰት ዓበይትን ሓያላትን ሃገራት ኮነት።

⁽¹⁾ ከም ወሽመጥ ዙላ፡ ሃዋክል፡ ኣንፈለ፡ በርዓሶላ፡ በይሉልን ዓሰብን ክጥቀሳ ይከኣል።
⁽¹⁾ ከም እኩባት ደሴታት ሃዋክል፡ ከም ደሴት ኡም ኣልዓጁዝ፡ ሃወኪል፡ ደልሃማን በካዕን፡ እኩባት ደሴታት ኣንፈለ ከም ደሴታት ሂንዱን ከርቢሰን፡ እኩባት ደሴታት ዓሰብ ከም ደሴታት ፋጥማን ሓለብን ዝርከቡውን ክጥቀሳ ይከኣል።

ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ከም ፍሉይ ጂኦ-ፖለቲካዊ ከባቢ፡ ካብ ጥንቲ ኣትሒዛ፡ ንውህደትን ሓድሕዳዊ ምትእትታዎትን ዝተፈላለዩ ቀቢላታት፡ ንምምዕባል ረብሓታት ንግድ ህዝብታት ቀርኒ ኣፍሪቃን ሓውሲ ደሴት ዓረብን ቀንዲ ደፋኢ ድርኽት እናኾነትን እናኣረጋገጸትን ክትመጽእ ጸንሐት፡ ስለ ዝኾነ ከኣ፡ ኣብ ጥንታዊት ምድረ ባሕሪ ንብዙሓት ነጋዶ ግሪኽን ግብጽን ዝስሕባ ትካላት ንግድ፡ ከምኡውን ከተማታትን ከም ኣዱሊስ ዝኣመሰላ ካብን ናብን ምድረ ባሕሪ፡ ግብጽ፡ የመን፡ ህንድን ግሪኽን ዘራኽባ ስልጡናት መስመራት ንግድን ከተማታትን ክምስረታ ዘገርም ኣይነበረን።

ዝርጋሐ ዝናብ ኣብ ምዕራባዊ ጎላጉልን ከበሳታትን ምድሪ ባሕሪ (ኤርትራ) ካብ 400-1000 ሚ.ሜ ዘይበዝሕ ኮይኑ፡ ኣብታ ኣብ 2350 ሜተር ካብ ጽፍሒ ባሕሪ ብራኽ ዝተደከነት ከተማ ኣስመራ ድማ 700-800 ሚ.ሜ ይበጽሖ፡ ኣብ ምራራ ዝተባህለ ከባቢታት ካብ 800-1000፡ ከባቢ ኣቕርዳት 400፡ ከባቢ ከረን 435፡ ተሰነይን ከባቢኣን ድማ 450 ሚ.ሜ ዝግቕኑ ዝናብ ይርከብ። ኣብ ምብራቓዊ ጎላጉል ድማ፡ ካብ ጥቕም- ቲ ክሳብ መጋቢት ካብ 90-350 ሚ.ሜ ዘይበዝሖ፡ ኣብ ምጽዋዕን ከባቢኣን 250 ሚ.ሜ፡ ኣብ ዓሰብ ድማ ካብ 80-90 ዘይበዝሖ ዝናብ ይዘንብ።

ገለ ተቐማጦ መሬት ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ)፡ ከምተን ኣብ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ዝተደከና ካልኣት ከባቢታት፡ ካብ ጭካነ ተፈጥሮ፡ ኣብ እዋን ሓጋይ ዝትፋእ ረመጽ፡ ብቕንዱ ኣብቲ ኣብ ምዕራባዊ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ዝተዘርገሐ ሰፊሕ ምብራቓዊ ጎላጉል፡ ከምኡውን ካብ 200-1000 ሜተር ብራኽ ኣብ ዘለዎ ሰፊሕ ምዕራባዊ ጎላጉል ዘሎ፡ ካብ 40 ዲግሪ ንላዕሊ ዝበጽሖ ልዑል ሙቕትን ኣሞዲታን፡ ብኮልቦ ዲ-ሶለ (ወቕዲ-ጸሓይ) ዝመጽእ ሕማምን እናተሳቐዩ ይነብሩ። ኣብዚ ከባቢ 100ሚ.ሜ፡ ኣብ ጽቡቕ ክራማት ድማ ከባቢ 600 ሚ.ሜ ይዘንብ፡ ተቐማጦዚ ከባቢዚ ካብቲ ዝልብልቦም ዝነበረ ብርቱዕ ናይ ጸሓይ ረስንን ብ “ሰሙም” ዝፍለጥ ንፋስን ንምክዋል፡ መንበሪ ኣባይቶምን ኣብያተ-መቐደሶምን ካብ ጸጉሪ ጤለ-በጊዕ ኣብ ገለ እዋናት ድማ፡ ካብቲ ኣብቲ ከባቢ ብብዝሒ ዝርከብ ዓርኮብኮባይን ሳኻን ይሰርሑ ነበሩ። ገለ ርኽባት ግን፡ ወሓይዝ ከበሳታት ካብ ዘምጽእዎ ድብት ምስ ዒባ ከብትን ኣብቲ ከባቢ ብብዝሒ ዝርከብ ሳዕርን ኣዳዊሶም ኣባይቶም ይሃንጹ ነበሩ።

ኣብቲ ካብ 7 ሸሕ ጫማ ዘይውሕድ ብራኽ ዘለዎ ማእከላይ ከበሳ (እዚ ድማ 20% ካብ ስፍሓት ምድረ ባሕሪ ዝኾነ) ከባቢ ዝነበሩ ተቐማጦ ግን፡ ነቲ ንወዲ ኣዳም ናብ ምድስካል ዘብጽሖ ካብ ጥቕምቲ ክሳብ ጥሪ ዝመጽእ ቁሪን ነቲ ንክናፍርን ቆርበትን ዘንቕዕ ዝሑል ንፋስን ንምክልኻል፡ ካብ ኣኻውሕ ብዝተቐርጹ ኣእማንን ኣግራብን፡ ኣባይቶም፡ ኣብያተ-ጸሎቶምን ኣድባራቶምን ይሃንጹ ነበሩ፡ ኣብቲ ከባቢቲ ዝለዓለ ብራኽ ዘለዎ (ጥቓ ሰንዓፊ ዝርከብ) እምባ ሶይራ ይርከብ። ብራኽኡ ከባቢ 10ሸሕ ጫማ ካብ ጽፍሒ ባሕሪ ክኸውን እንከሎ፡ ዝርጋሐ ማይ ከባቢ 400ሚ.ሜ ኣብ ጽቡቕ ክራማት ድማ ከባቢ 900ሚ.ሜ ኣብ ዓመት ኣቢሉ ይረከብ። ኩነታት ኣየር እዚ ከባቢ ንወዲ ሰብ ባህታ ዝፈጥር፡ ንመሬት ብሓምላይ

ሳዕሪ ዝሸፍን፡ ዝተፈላለዩ ዘቤታዊ እንስሳታት እንተላይ እንስሳታት ገዳም ከም ኢራብ፡ ዓጋዘን፡ መፍለስን ዛግራን ዝፋረያሉን ብዘደገቕ ዝዘላሉን ስለዝኾነ፡ ብዙሓት ተቐማጦ ካልእ ከባቢ መሬቶም ኣብ ከምዚ ዓይነት ሃዋህው ተለዊጡ ብደስታን ፍስሃን ክነብሩ ይሓልሙ ነበሩ።

ተቐማጦ ምድረ ባሕሪ ብማሕረስን መጓሰን ስለ ዝናበሩ፡ ብዙሕ ዓይነት ኣእካል፡ ከም ማሸላ፡ ስርናይ፡ ሰገም፡ ብልቱግ፡ ባልዶንጋ፡ ዓተርን ብርስንን የእትውን ዝተፈላለዩ እንስሳታት ዘቤት የፋርዩን ብወጻኢታቶም ይጥቀሙን ነበሩ። ኣብ ፍሉያት ንኣሸቱ ኮማት ተመቓቂሎም ድማ፡ ሂወቶም በቶም ዝመረጽዎም ዓበይቲ ዓድን መራሕቲ ሃይማኖትን ብሰላም የካይዱ። ማሕበራዊ ምትእስሳርም ድማ ገሊኦም ኣብ ቀቢላዊ ኣረዳድኣ ዝተሞርኮሰ ክኸውን እንከሎ፡ እቶም ዝተረፉ ኣውራ ኣብ ከበሳታት ዝነብሩ ድማ ኣብ ዓዳዊ፡ እንዳውን ስድራ-ቤታውን ምትእስሳር ዝተሓጽረ ነበረ።

ብኻልእ ሸነኽ፡ እዚ ፍሉይ ሰሓብነት ዘለዎ ኣቀማምጣ መሬት ምድረ ባሕሪ፡ ሕማቕ ዕድል ንተቐማጦኡ ኮነ። ምክንያቱ፡ ካብ መበል15 ክፍለ-ዘመን ኣትሒዙ ግዳይ ህርፋን ዝተፈላለዩ ናይ ቀደምን ሓደስትን መግዛእታውያን ዓመጽቲ ሓይልታት፡ ፖር- ትጋላውያን፡ ቱርካውያን፡ ኢጣልያውያን፡ እንግሊዛውያንን ፈረንሳውያንን ክኸውን ተገደደ። ብምዕራብ እቲ ኣብ ሱዳን ስናር ኣብ ዝተባህለ ቦታ ዝተመስረተ ንግስነት ከስፋሕፍሕ ተራእዮ። ቀንዲ ዕላማ ናይዚ ንግስነት'ዚ፡ ኣብ ሩባታት ሰቲት-ጋሸን ባርካን ዘሎ ከባቢታት ንምግባት ነበረ። መሳፍንቲ ትግራይ እውን ብደቡብ፡ ንመላእ ከበሳታት ምድረ ባሕሪ ንምሓዘን ብኡ ኣቢሎም ከኣ ኣፍደገ ባሕሪ ብምርካብ ንምዕራባዊ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ንምቁጽጻርን ተበገሱ።

ፖለቲካዊ ሃዋህው ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ቅድሚ ምምጻእ ኢጣልያውያን ገዛእቲ ኣብ 1869፡ (ከምቲ ኣብ ካልእ ከባቢታት ኣፍሪቃ ዝነበረ) ኣብ ቀቢላውን ወገናውን ስምዒ- ታት ዝተሰረተ ማሕበራዊ ኣሃዱታት ዝተመቓቐለ ነበረ። ብሰንኪ'ዚ ድሕረት'ዚ ነተን ማሕበራውያን ኣሃዱታት ከስምር ዝኸእል ፖለቲካዊ ንቕሓት ኣይነበረን። መግዛእቲ ኢጣልያ ክሳብ መላእ መሬት ምድረ ባሕሪ ዝቆጸጸርን ናብ ሓደ ጥሙር ፖለቲካዊ ኣካል ዘሰጋግርን፡ እቲ ኣብ ወገንነትን ሕነ ምፍዳይን ዝተመስረተ ምጉጅጃል፡ ንሓድ- ነት እተን ማሕበራውያን ኣሃዱታት ዝፈታተን ቀንዲ ረቋሒ ነበረ።

2- ዓዲ ሸኽ ሓሊብ

ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ሓንቲ ካብ ዓድታት ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ኮይና፡ ካብ ወደባዊት ከተማ ምጽዋዕ 4-5 ኪ.ሜ ርሕቕ እላ እትርከብ፡ ብባህሪኣ ንቕጽቲ፡ ኪሊማኣ ከኣ ምሉእ ዓመት ካብ 27-45 ዲግሪ ዝበጽሕ ዋዒ ዝተዓደለት'ያ። ክሳብ ንነበርታ ምስትንፋስ ዝኸልእ ብሰፊሕ ዝዘርጋሕ ጠሊ'ውን (አሚዲታ) ኣለዋ። ኩነታት ኣየራ ክሳብ ክራማት ዝመጽእ ድሩቕ ኮይኑ፡ ክራማት ካብ ሕዳር ክሳብ መጋቢት ስለ ዝቕጽል፡ ንጎላጉል'ታ ዓዲ ንኸርዊ ዝተዓደመ ክመስል፡ እስትንፋስ ዝመልስ፡ ባህ ዘብል ጥዑም ንፋስ፡ ንዓዲ ሸኽ ሓሊብን ከባቢኣን ይጸሉ። ሸሻይ ስለ ዝመልእ ድማ፡ ተቐማጦኣ ኣውራ ድማ ህጻናትን መንእ- ሰያትን፡ ሳላተን ዝውንንዎን ጤለ-ብጊዕን ኣግማልን፡ ስጋን ውጽኢት ጸባን ክሳብ ከብዲ-ምሳሽ ብዘይ ስክፍታ ይዕንገሉ። ኣብ ግዜ ክራማት፡ ዓበይቲ ዓዲ፡ ዓሚቕ ፋል እናኣሕደሩ፡ ዕድል ረኺቦም ደቆም ብኸመይ ከምዘመርዕውን ነቶም ንኣሸቲ ብኸመይ ከም ዘኸንሸቡን፡ ኣብ ሓሳብ ምልውዋጥን ምቕርራብን ይጽመዱ ነበሩ።

ተቐማጦ ዓዲ ሓሊብ ኣብ ንኣሸቲ ማለት ካብ 6 (ሸዱሽተ) ሰባት ዘይበዝሑ ስድራ- ቤታት ተጎጂሎም ዝነበሩ ኮይኖም፡ ብዝሓም ካብ ውሑድ ኣማኢት ዝሓልፍ ኣይነበረን። መነባብሮኦም ምቕሉል፡ ኣከዳድናኦም ውጹእ ጸዕዳ ክዳን ኮይኑ፡ ንኹሉ ኣካላቶም ካብ ላዕሊ ክሳብ ታሕቲ ዝሸፍን፡ ብ "ቐሚሽ ዓረቢ" ዝፍለጥ፡ ገፊሕን ነዊሕን ስረ፡ ርእሲ ዝሸፍን ኮፍየት ይወድዩ ነበሩ። እቶም ርኹባት ግን ብተወሳኺ ኣብ ሃገር ህንዲ ዝዝ- ውተር ክባዊ ቅርጺ ዘለዎ ዕማመትን ገፊሕ ጁባን የዘውትሩ ነበሩ። ደቂ-ኣንስትዮ ንታሕተዎይ ክፋል ኣካላተን ዝሸፍን ነዊሕ ሕብራዊ ፎጣ ወይ ፉስታን "ጎና"፡ ንላዕላዎይ ኣካላተን ዝሸፍን ብዙሕ መላጉምን ዝተፈላለዩ ሕብርታትን ዘለዎ ብ "ሙፍታሓት" ዝፍለጥ ጸቢብ ጁባ መሳሊ፡ ብምዕሩግ መልክዕ ንርእሲ ዝሸፍን መቕነ- ዓት ይኸደና ነበሩ። ኣመጋግባኦም "ክሳብ ንጸግብ ኣይንበልዕን" ብዝብል ብሂል ተደሪኾም፡ ወይ'ውን ብስእነት ተጠቂዖም፡ ብማሸላ ወይ ቡልቱግ ዝተሰርሐ ገዓት፡ ቁሩብ ጸባ፡ እንተተረኸበ'ውን ቅሩብ ጠሰሚ ዝተሓወሶ መግቢ የዘውትሩ ነበሩ። ኣብ ገለ እዋን ውን ብ "ሑብዘት" ዝፍለጥ ፍርቂ ክቢ ዘለዎ ቅርጺ ቅጫ ወይ ሕምባሻ መሳሊ፡ ምስ ብመረቕ ከዛብ "ሓሳዊ ጸብሒ" ዝፍለጥ ካብ ማይን ንእሽቶይ ሽጉርትን ቅሩብ በርበረን ጨውን ዝሰራሕ ጸብሒ ፈትፊቶም ወይ ኣቋስቶም ይምገቡ ነበሩ።

ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ቦቲ ክቱር ሃሩርን ሕሰም መነባብሮን ዝጣርዑ እንተነበሩ፡ ብዝከኣሎም ምስቲ ብተፈጥሮ ዝተበየነሎም መነባብሮ ክወሃዱን፡ ኣብ ነንሕድ- ሕዶም ክተሓጋዝዩን ዝረኣዩ ምቕሉላት ነበሩ። ፈተውትን ተቐበልቲ ጋሻን ብምንባሮም ድማ ንዝመጽኦም መንገደኛ "እትፈደል" እናበሉ ዝበለጸ መግብን መስተን እንግዶትን ንኸቕርቡ ይቀዳደሙ ነበሩ። ናብርኦም ቦቲ ወደባዊት ከተማ ምጽዋዕ ዝልገሰሎም ስራሕ እናሰርሑ፡ ውሑዳት ኣብ መንገዱ፡ ኣዝዮም ውሑዳት

ከአ አብ ገማግም ሩባታት እናላረሱ ናብራኦም ይመርሑ ነበሩ። ገዛውቶም ወሓይዝ ካብ ዘምጽኡዎ ድበት እናሃነጹ ብጉንዲ ዓርኮብኮባይን ሳዕሪ በረኻን ይሸፍንዎ ነበሩ። እቶም ርኽባት ግን ኣብቲ ከባቢ ዝርከቡ ናይ ኩርባታት ኣእማን ተጠቂሞም፡ መረባዕ ዝቕርጹ ገዛውቲ ይሃንጹን ካብ ስግር ባሕሪ ብዝመጽኦ ዚንጎ ይሸፍኑዎን ነበሩ።

መዋእል ይገብር፡ ኣቐዲማ ኣብ ደቡባዊ ሸነኽ ኤርትራ እትነበር ዝነበረት ሓንቲ ብሽ- ም ሳልሕ ጃብር እትፍለጥ ምቕልልቲ ስድራ-ቤት ከባቢኦ ገዲፋ፡ ኣብ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ክትነበር ጀመረት። ድሕሪ ቅሩብ ዓመታት ኣቦ እታ ስድራ ሓደ ብሽም መሓመድ ዝተጠመቐ ወዲ ምስ ወለደ፡ ብዙሕ ከይጸንሖ ድሕሪ ሰለስተ ዓመት ካብ ውላዱን ስድርኡን ብሞት ተፈልየ። መሓመድ ምስ ኣኩኡ ሙሳ ዓብዱልቃዲር ከም ዝዓቢ ተገብረ። ብምድግጋፍ ኣኩኡን ሓገዝ ሸኽ ናይቲ ከባቢን ድማ ሃይማኖታዊ ትምህርቲ፡ ቅዱስ ቁርኣንን ናይ ነቢ መሓመድ ሓዲስን ወድኦ። ክቱር ጸዕሪ ሙሳ ዓብዱልቃዲር ድማ ዓብይ ኣኽብሮት ካብታ ስድራን ተቐማጦ ከባብን ረኽበ። ሙሳ ዓሊ ነቲ ቆልዓ ዘድሊ ዘበለ ነገራት ከይቆጠበን ካብ ደቁ ከይፈለየን ለገሰሉ። ዝያዳ ንወዲ ሓብቱ ይፈቱ ስለ ዝነበረ ከኣ፡ ንሕማቕ ግዜ ይጠቐማየን ኢሉ ካብ ዝወነን ቁራቦ ከብቲ ለገሰሉ። ኣብዚ ከይተሓጽረ ነታ መሓመድ ብሸውዓተ ዓመት ዝዓብያ ዝነበረ ንሉ ኣመርዓዎ፡ኣብ ቅድሚ መሓመድ ድማ ሓዲሽ ስድራ-ቤታውን ዓዳውን ሓላፍነት ተኸሰተ።

ቅድሚ ብዙሕ ዘመናት ሸኽ ዑመር ሓሊብ ዝተባህለ ኣብቲ ከባቢ ይነበር ብምንባሩ፡ እታ ዓዲ ሸምቲ ሸኽ ክትወስድ መረጸት፡ ተቐማጦቲ ከባቢ ንኣመጸኦቲ ሸኽን ነቲ ንሱ ዝፍጽሞ ዝነበረ ተግባራትን፡ ኣብ ሃይማኖታዊ እምነት ብዝተመርኮሰ ኣጠማምታ ኣጋኒኖም ክገልጹዎ ይፍትኑ ነበሩ። ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብር ምስ በዓልቲ ቤቱ ወይዘሮ ሙሉክ ዓብዱልቃድር ከዕልል ባህ ይብሎ ስለ ዝነበረ፡ ሓደ ምሽት ብዛዕባ ኣመጸኦኦ ሸኽ ዑመር ሓሊብ እዚ ዝስዕብ በለ፡ “ቴርካውያን መሬትና ምስ ረገጹ፡ ካብ ሓንቲ ኣብ ስግር ባሕሪ እትርከብ ብዙሓት ጥንታውያን ነብያትን ልኡኻት ኣላህን ዝሓቕፈት ቦታ፡ ሓደ ሸኽ ኣብ መሬትና ሰፈሩ። እዞም ሸኽ፡ ኣቦታትናን ኣቦ ሓጎታትናን መገዲ ኣላህ ንክክተሉን ንሓደ ኣላህ ንክኣምኑን ብዙሕ ይጽዕሩ ነበሩ። ንኣላህ ዘኸብሩን ዝፈርሑን ሸኽ ብምንባሮም ከኣ፡ ምስ ኩሎም ደቂ ዓድና ብልዑል ክብርን ፍቕርን ሰላምን ይነበሩ ነበሩ። ሓዳር ወይ ውላድእኳ እንተዘይነበሮም፡ ካብቶም ንክፍወሱ ዝመጽኡ ዝነበሩ ምእመናን ብዝልገሰሎም ዝነበረ ቅሩብ ህያብ እናተዓንገሉ ከይተሸገሩ ነበሩን ተናበሩን።”

ሸኽ ሳልሕ ጃብር ነታ ጽን ኢላ ብልቦና ትሰምዖም ዝነበረት ብዓልቲ ቤቶም ዕላሎም ቀጸሉላ፡ “እቶም ሸኽ ጥቕስታት ቅዱስ ቁርኣንን ብዓበይቲ መሻይኽ ዝዘውተር ጸሎት ዝሓዘለ ሕጃብን ተጠቂሞም ንብዙሓት ዝሓመሙን ቡራኽ ዝደልዩን ተቐማጦ ዓድናን ጎረባብትናን ይፍውሱ ነበሩ። ብሓዊ ብምትጻሕውን ክፍውሱ ይፍቱኑ ነበሩ። ብተው ሳኽ ንህጻናትናን መንእሰያትናን ቅዱስ ቁርኣንን

ሓዲስ ሰይፍና መሐመድን እናሙ- ሃሩ፡ አምሳያኑ ከአ ናይ ቱርኪ ገንዘብ ወይ ወሑዳት ጤለ-በጊዕ ወይ ንፍቂ ብዘይቲ- መልእ እኸሊ ካብ ስድራቤታት ተማሃሮ እናተቐበሉ ይምህሩ ነበሩ።” ብምባል ንበዓልቤቱ ገለጸላ። ብመሰረት’ቲ ዛንታ መሐመድ እናዓቦዩ ምስ መጽሐ፡ ንኻልኣት ጽቡቕ ምግባርን ምሕሳብን፡ ንጽጉማትን ዓባይቲ ዓድን ምኽባርን ምሕጋዝን ዝኣመሰሉ ናይ ብስለትን ዓቃልነትን ተርእዮታት ከቐልቐል ጀመረ። መሐመድ ካብ ኣቡኡ፡ ሓለንጋይ ቁመት፡ ካብቶም ዘዕበይዎ ከባቢኡ ከኣ ጽሩይ ምኽዳን፡ ምልጋስን ምቕሉል ምጃንን ዝኣመሰሉ ጠባያት ብምውራሱ፡ ካብታ ካብ ማሕረስን መጓሰን እትናበር ዓዲ ኣኸብሮትን ኣድናቕትን ስለ ዝረኸበ፡ ሓደ ካብ ዓባይቲ ዓዲ ንክኸውን በቕዑ።

መሐመድ ወዲ ኣርብዓ ዓመት ምስ ኮነ ብሽም ሸኽ መሐመድ ክፍለጥ ከኣለ። ኣብ ልዕሊ እቲ ዘጥረዮ ኣኸብሮትን ዝናን፡ ጉዳያት ዓዲ ከም ምስሕሓብ መሬትን መግሃጫን፡ ኣጠቓቕማ ዒላታት ማይ፡ ሕቶ ውርሻ፡ መርዓን ፍትሕን ዝኣመሰሉ ንምሽምጋል ዓቕሚ ኣጥረዮ። ብተወሳኺ ክኢላ ጽርበት ዕንጸይቲ ነበረ። ኣብ ግዜ ሓጋይ ካብተን ዝውንንን ከብቲ እናሸጠ፡ ንዕኡን ንብዓልቲ ቤቱ ወይዘሮ ሙሉክ ዓብዱልቃዲርን ክልተ ደቁ ኢድሪስን ኣሕመድን ዝኸውን ናይ መነባብሮ ጠለባት ይሸፍን ነበረ።

ሸኽ መሐመድ ሸሕኳ ቅቡል ማሕበራዊ ባይታ ኣብ’ታ ዓዲ እንተነበሮ፡ ኣብኡ ከይተሓጽረ፡ ነቲ ብእንግሊዝ፡ ብፈረንሳን ጥልያንን ዝፍተል ዝነበረ ውዲት ዕብላላን ሃነፍነፍን ናይዘን ሓደስቲ ሓያላን ኪግንዘብ ጀመረ። ካብ ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ሕሱር ጉልበት ንምርካብ፡ ንርእሰማላዊ ኢንዱስትሪ ዘገልግል ጥረ-ነገራት ብቐጻሊ ንምውሓስ፡ ኣብ ኢንዱስትሪ ዝፈሪ ኣቕሑ ዕዳጋ ንምርካብ ዝዓለመ ብምንባሩ ከቶ ኪስሕቶ ኣይከኣለን። ብዘይካዚ ናይ ነዊሕ ዕላምኦም ኣንጻር ማሕበረ-ባህላዊ ክብርታት ተቐማጦቲ ከባቢ ዝኾነ ዓሌታውን ባህላውን ኣድልዎን ጸብለልትነት ምንጋስ ምንባሩ ብንጹር ዝርኢ ሰብ ነበረ።

ነዚ ኣብ ላዕሊ ዝተጠቐሰ ኣብ ግምት ዘእቱኳ እንተነበረ፡ ቀንዲ ኣተኩሮ ሸኽ መሐመድ፡ ኣብቲ ብዙሕ ሃልክን ገንዘብን ህይወትን ዝሓትት ዝነበረ ምትህልላኽን ምስሕሓባትን ኣብ ሞንጎ ደቂ ዓዱን፡ ብኻልእ ሸነኽ ከኣ፡ ኣብ ሞንጎ ዓዱን ካልኣት ጎረባብቲ ዓድታትን ዝተሓጽረ ብምንባሩ፡ ኣብ ዝተፈላለዩ ኣጋጣሚታት ናይ ሃይማኖታዊ በዓላት፡ መርዓን ሓዘንን “ፋይዳ ዘይብሉ ምስሕሓባት ክንኣሊ፡ ናይ ሓባር ረብሓታትና ዘረጋግጻልና ልቦና ከንጥሪ ኣሎና” እናበለ ክሰብኽ ህርድግ ይብል ነበረ።

ጸዕሪ ሸኽ መሐመድ ኣብ መብዛሕትኡ ኣጋጣሚታትን እዋናትን ተዓዋትነቱ ከረጋግጽ ኣይከኣለን። ብኣንጻሩ ብዘይ ጠቕም ምኽንያታትን ንኣሸቱ ነገራትን፡ ብሕሳብ ድኻታት’ታ ዓዲ ብዝኸፈል ክሳራታት፡ ኣብቲ ከባቢ እምባጋሮ ይውላዕ ነበረ።

መነባብሮ ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ካብ መነባብሮ ጎረባብቶም ዓዲ ወዲ ዙብይርን ዓዲ ሓልሓሎን ዝሓሸ ኣይነበረን። ደቂቲ ከባቢ ብዘይካ ድኽነትን ሕሰም

መንግሥቱን ብጭቆና ቱርካውያን ገዛእትን ሰራሕተኛታቶም ግብጻውያንን ምስቃይን ካልእ መስተርሆት አይነበርምን። ብተወሳኝነውን እቲ አብ ልዕሊኦም ዝተስገደደ ዝተፈላለዩ ዓይነት ግብሪ፡ ነቲ ዝተረፎም ዓቕሚ ይመጹ ነበረ። ቱርካውያንን ግብጻውያንን ብዘውጽእዎ ሕግታት ግብሪ መሰረት፡ ተቐማጦቲ ከባቢ አብ ነፍሲ-ወከፍ ዓመት ብዘይ ምዕዝምዛምን ምድንንይን፡ ሕምሲት ካብቲ ዝውንንዎ ከወፍዩ ይግደዱ ነበሩ። ቱርካውያን ናይ ገንዘብ ስስዕ ስለ ዝሓዙም፡ ነቲ ዘገደድዎ ግብሪ ብመልክዕ ገንዘብ ክቕበልዎ ስለ ዝደልዩ፡ ተቐማጦ ነቲ ዝተበየነሎም ቀረጽ ንምክፋል፡ ካብ ጥሪቶም ንአከብቲ ግብሪ ብቐጥታ አቕሪቦም ወይ አብ ዕዳጋ ሸይጦም፡ እቲ ዝረኽቡዎ ገንዘብ የረክቡ ነበሩ። እቶም ግብሪ ክኸፍሉ ዘይከአሉ ተቐማጦ፡ “ግቡእኩም አይከፈልኩምን” ተባሂሎም፡ አእዳዎም ንድሕሪት ተአሲሩ፡ አዲንቶም ብጨርቂ ተሸፊኑ፡ ቱርካውያን ምስ ዝውንኑዎም አድገብቕሊ ክሳብ ግብኦም ዝፍጽሙ፡ ቀትሪ ብሾልቂ ጸሓይ እናተለብለቡ፡ ለይቲ ብመንከስቲ ለመምቲ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ እናተሳቐዩ፡ ንብዙሕ መዓልታት ይእሰሩ፡ ዕድለኛታት ዝኾኑ ከአ፡ ብስድርኦም ወይ መቕርቦም አቢሎም ተቐላጢፎም እቲ ዝድለ መጠነ ግብሪ ምስ መቕጻዕቲ ብገንዘብ መልክዕ አኪቦም ንቱርካውያን ብምርካብ ፡ ካብቲ ዝተበየነሎም መቕጻዕቲ ይናገሩ ነበሩ። ተቐማጦ ነቲ ብቱርካዊያን ዝወርዶም ዝነበረ ግፍዒ “በይን ቱሪኪ” ኢሎም እናጸውዑ ብዝተፈላለዩ አገባባት ተቐውሞኦም ይገልጹ ነበሩ።

ቱርካውያን ገዛእቲ አብ 1557 ዓ.ም ህላዌኦም አብ ምድረ ባሕሪ ካብ ዘረጋግጹ ንደሓር፡ ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ከይፈተው እቲ ዝተበየነሎም ግብሪ ክኸፍሉ ይግደዱ ነበሩ፡ ተቐማጦ ዓዲ ነቲ ዝተበየነሎም ግብሪ ንክኸፍሉ ዘገደዶም ብዙሕ ምክንያታትኦም ዘቕርቡ። ካብቶም ብግፍዖም ውሩያት ዝነበሩ ካብ ቦስና⁽¹⁾ ዝተዓሰከሩ ቦስናውያን ወተሃደራት ቱርኪ ክቱር ፍርሒ ስለ ዝሓደሮም፡ “አላህን ዘናብረካ ሓላፍን ከተኸብርን ክትሰምዕን ይግባእ” ብዝብል ሃይማኖታዊ እምነት፡ ክንግዙ ስለ ዝመረጹ፡ ብፍላይ ከአ ቱርካውያን ነቲ ካብ ርሑቕ ቦታታት አውራ ካብ ጎረባብቶም መሳፍንቲ ትግራይ ወትሩ ዝጸብዩዎ ወራራት “ከድሕኑና ይኸእሉ እዮም” ዝብል እምነት ስለ ዝነበሮም ኢዩ። ውጽኢት ናይ ከምዚኦም ዝአመሰሉ ምክንያታት፡ ነቲ ብቱርካውያን ዝወርዶም ዝነበረ ግፍዒ ንክቃወሙ ዓቕሚ የስእኖም ነበረ።

አብ ትሕቲ ግዝአት ቱርኪ ንክኾኑ ዝተበየነሎም ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብን ካልአት ከባብታትን፡ እንተላይ ሸኽ መሓመድ ሳሊሕ ጃብር፡ ንምረት መግዛእቲ ኸቕበሉን ክስከሙን እንተዘይኮኑ ካልእ አማራጺ አይነበርምን። ሸኽ መሓመድ “ወዲ ሰብ ካብቲ ድሮ ዝተበየነሉ ክሃድም አይክእልንዮ፡ ሰብ ዝፍጽሞ ብድልየት አላህ ስለ ዝኾነ፡ ናይ አላህ ድልየትን ፍቓድን ክንቕበል ኣሎና።” ዝብል ናይ ገለ መሻይኽ አገላልጸን ጥቕስታትን ተጠቐሙ። ንመግዛእቲ ቱርኪ ምክኑይ ንምግባር፡ ንሰዓብቲን ደቁን ከረድእ ይጽዕር ነበረ።

(1) ቦስና ሓንቲ አብ ትሕቲ ግዝአት ቱርኪ ትመሓዳደር ዝነበረት ዓዲያ።

ቀንዲ ንሸኽ መሓመድ ዘስግኦ ዝነበረ ጉዳይ፡ እቲ ኣብ ልዕሊኡን ልዕሊ ደቂ ዓዱን ዝዘውተር ዝነበረ ናይ ቱርካውያን ግዱድ ግብረን ወጽዓታትን ዘይኮነ፡ ተፈጥሮ ብደርቅን ጥሜትን ከይተጥቅዖም ጥራይ ኢዩ ነይሩ፡ “ኣላህ ባዕሉ መፍትሒ ክሳብ ዘናድየልና፡” እናበለ ነቲ ቱርካውያን ገዛእቲ ዝጠልብዎ ዝነበሩ ክፍጸም እናደገፈ ድማ “ደርቂ፡ ንጥሪትና ጥራይ ዘይኮነ፡ ነቶም እንፈትዎምን እነኸብርምን መንእሰያት፡ ደቅናን ኣንስትናን ዝውሕጥ ገበል ኢዩ፡ ክንፈርሖ ዘሎና ከኣዮ፡ ክንገጥሞ እንተዘይክኢልና፡ ኣብ ትሕቲ ድልየትን ምሕረትን ቱርካውያን ክንወድቕ ኢና፡ ደርቂ እንተመኪትና ብግፍዕታት ቱርካውያን ብዙሕ ከይተረበሸና እቲ ዝውሰኑልና ግብሪ ክንከፍል ንኸእል፡” ክብል ኣብ ብዙሕ ኣጋጣሚታት ይስማዕ ነበረ።

ስክፍታን ሻቅሎትን ሸኽ መሓመድ ብ ደርቅን ጥሜትን ጥራይ ዝተሓጸረ ኣይነበረን፡ የግዳስ ምሉእ ዓዲ ዘሰንብድን ዘርዕድን ምጭዋይ ቆልዑን መንእሰያትን ብቐንዱ ከኣ ምጭዋይ ደቀንስትዮ ይዘውተር ብምንባሩ ተወሳኺ ዓቕሊ ዘጽብብ ኮነ።

ኣብ ግዜ መግዛእቲ ቱርኪ፡ ብዓበይቲ ሰብ ስልጣን ቱርክን ገለ መራሕቲ ቀቢላታት ሓውሲ ደሴት ዓረብን ዝተባባዕን ዝምወልን “ጉጅለታት ጨወይቲ ቆልዑ” ብምምስራቱ ነቲ ከባቢ ኣናወጸ፡ ቀንዲ ዕላማ ናይዞም ጉጅለታት፡ ቆልዑ ብፍላይ ድማ ኣዋልድ ጨዊኻን ኣዕቢኻን፡ ኣብ ዕዳጋታት ኢስታንቡልን ገለ መደበራት ንግድ ሓውሲ ደሴት ዓረብን ከም ጊልያ ሼጥካ፡ ኣብ ገዛውትን ሕርሻታትን ኣገልገልቲ ንክኹ ኢዩ። ብዘይካዚ ከም ኣርወይቲ ናይ ንቡርን ዘይንቡርን ስጋዊ ርክባት ገዛእቲ ቱርካውያንንን ዓበይቲ መራሕቲን ሃብታማትን ሓውሲ ደሴት ዓረብን ክኹ ብንጥፉት ምንቅስቓስ ነበረ።

ሸኽ መሓመድ፡- “ጸላም ለይቲ፡ ኣንስትናን ደቅናን ንምጭዋይ ዝመቐኦ እዋን ብምጻኑ ክንጥንቀቕ ኣለና፡” እናበለ ንደቂ ዓዱ የጉርሕን የጠንቅቕን ነበረ። ደቂ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ድማ ካብቶም ጨወይቲ ብምስጋእ፡ ጽሓይ ካብ እትዓርብ ክሳብ እትበርቕ፡ ከባቢኦም ካብቶም “ስጋዊ ድልየትና ዘርውያልና እንተረኽብና” ኢሎም ኮለል ክብሉ ዝሓድሩ ቦስናውያን ዓሳክር ቱርክን፡ ገለ “ክሳብ ጽሓይ እትበርቕ ምስ ኣዝማድና ሓዲ- ርና ንጽባሒቱ ዝሓዝናዮ ጤለ-በጊዕ፡ ጠስሚ፡ መዓርን ጸባን ሼጥና፡ ኣምሳይኡ ሸኮር፡ ቡንን ዘይትን ዓዲግና ንዓድና ክንምለስ” ዝብሉ ካብ ርሑቕ ዓድታት ዝመጽኡ ቤተ-ሰብን እናሓለዉ የውግሑዎ ነበሩ።

ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብን ጎረባብቶምን፡ ኣውራ እቶም ኣብ ጎበታት ዝሰፍሩ ዝነበሩ፡ ብዝኹን መለክዒታት ንባሕርን ገማግሙን፡ ከም ሓደ ዘይእመን ምንጪ እከይ ይቐጽ- ሩዎ ስለ ዝነበሩ፡ እቲ ባሕሪ ዝፈጥረሎም ዝኹን ይኹን ባህታ ኣይነበረን። ዋላኳ ርሑብ ጥሜት እንተነበሮምን እንተኣጋጠሞምን ካብዚ እምነታት’ዚ ተበጊሶም ንዝኹን ፍርያት ባሕርን ዓሳን ክትንክፍዎ ወይ ክጥቀሙሉ ኣይከኣሉን። ሕሉፍ ሓሊፎም ኣብቲ ባሕሪ’ውን ይሕንብሱ ኣይነበሩን። ብናታቶም

አገላልጹ፡- “ባሕሪ፡ ብዘንቀጥቅጡ ዓበይቲ ጀላቡ ዝጎዓዙ ፍጹም ብኣላህ ዘይኣምኑ ጨካናት ፍጡራት ዘምጽእ እዩ።” እናበሉ ይኣምኑ ነበሩ።

ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብር ግና ብኣንጻር’ዚ እምነት’ዚ፡- “ባሕሪ፡ ማንታ ናይ’ዛ ኣብ ልዕሊኣ እንነብር ዘለና መሬት እዩ፡ ባሕሪ ክፉእ ዘይኮነ፡ ምንጪ ጽምእና እነርውየሉን ንሕርሻን ኻልእን እንጥቀመሉን ማይ ኢዩ። ንዝሑል ንፋስ ኣዚዙ መሬትና ከም ዘዝሕለልና ይገብር፡ ማይ ባሕሪ ጨዋም እንተኾነ ሰረት ህይወት እዩ።” ብምባል ነቶም ንባሕሪ ዝጸረፉን ዝጸረፉን የዕሩኹቱ፡ ኣውራ ንዓርኩ ሸኽ ዙቡይ ዑመሪት እናሰሓቐ ይምልሰሎም ነበረ። ካልእ ዘገርም፡ እቶም ተቐማጦ ንዝኾኑ ዓይነት ኣዕዋፍን እንስሳ ዘገዳምን፡ ከም ዛግራ፡ ኢራብ፡ ማንቲለን ዓጋዘንን ውጽኢታቶምን ብጭራስ ኣይቀርቡን ነበሩ። “እዘን እንስሳታት ንሕና ዘይኮንና፡ ጸዓዱ ፈረንጂ፡ ብኣላህ ዘይኣምኑ ሰባትን ሸፋቱን ንኸበልዑዎን ጥራይ እየን ተፈጠረን።” ብምባል ደሪቕም ይኣምኑ ነበሩ።

ሸኽ መሓመድ ድማ ካብኣም ብዙሕ ከይተፈልየ፡- “ኣብ ግዜ ደርቅን ጥሜትን እንስሳታት ዘገዳም ምብላዕ ይከኣል’ዩ።” ኢሉ ከእምን ይፍትን ነበረ።

ምስቲ ኩሉ ዘጋጥም ዝነበረ ናይ ተፈጥሮ ወጽዓታት፡ ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብን ካልኣት ዓድታትን እቲ ዝተሰልዓሎም ግብሪ ንቱርካውያን እናኸፈሉ፡ ነቲ ካብ ትግራይ ዘጋጥም ዝነበረ ወራራትን ብምዕራብ ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ጸጸኒሑ ዝቐልቀል ዝነበረ ስልኮታት ማህዳውያንን እናገጠሙ፡ ካብ ሰረቕትን ጨወይቲ ቆልዑን፡ ከባቢኣም እናሓለዉ ንቡር ማሕበራዊ ህይወቶም ከም መርዓን ካልእ ወግዕታቶምን እናኣካየዱ፡ ብጓይላን ጨፈራን ሳዕስዒትን እናኣድመቐ ይነብሩ ብምንባርም፡ ህይወት ዓዲ ሸኽ ሓሊብን ጎረባብታ ዓድታትን ብንቡር መስርሕ ይሓልፋ ነበሩ።

ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ፡ ብዛዕባ እቲ ብባዕዳውያን ዝውጠን ዝነበረ ሽርሒ፡ ዝኾነ ኣፍልጦ ኣይነበርምን። ብተወሳኺ ብዛዕባ እንታይነት ሚስዮናውያንን ኣብ ከባቢኣም ዘካይዱዎ ዝነበሩ ዕማማትን፡ ብዘይካ ብኣቦታቶም ዝግለጸሎም ዝነበረ እንተዘይኮይኑ፡ ካልእ ኣፍልጦ ኣይነበርምን። ንዝኾነ ጸዕዳ ቆርበት ዘለዎ፡ ብሽም ፈረንጂ ካብ ምጽዋዕ ሓሊፎም ዝድለ ኣፍልጦ ነይርዎም ክበሃል ኣይከኣልን። ዓበይቲ ተቐማጦ ዓዲ፡ ከምኡ’ውን ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብር ንበዓልቲ ቤቶም ወይዘሮ ሙሉክ ዓብዱል-ቻድር ብዛዕባ መንነት ሚስዮናውያን ንኸረድኡ ብተደጋጋሚ ከምዚ ይብሉ ነበሩ፡- “ገለ ጸዓዱ ዓሌት፡ ጸዕዳን ጽሩይን ጀለብያ ዝወደዩ፡ ኣብ ኣፍልጦም ዘንጸባርቐ መሳቕል ዘንጠልጠሉ፡ ካብ ገጸም ምልክታት እምነት፡ ምሕረትን ምቕሉልነትን ዝርኤ፡ ኣብ ዝተፈላለዩ እዋናት ንኸባቢና ይበጽሑ ነበሩ። ናብ ከበሳታት ዘምርሑ መገድታት ንኸነርእዮም ከም ሸኮር፡ ሓሩጭን ክዳውንትን ይልግሱልና። ኩነታት ኣየር ኣብ ዝዝሕለሉ ወይ ኣብ ግዜ ክራማት ድማ ገለ ካብኣቶም፡ ንክሕግዙና ኣብ ዓድታትና ክነብሩ ይመርጹ ነበሩ።”

ወይዘሮ ሙሉክ ትዝብላ’ዋ፡ “ኣባይ ዓብዱልቻድር በዓል ኸር ብዛዕባዮም ሚስዮናዊያን ንኣኮይ ዑመር ጨፍሩም፡-“ሸሕ እኳ ሚስዮናውያን ሰዓብቲ እግዚኣብሄር

ኮይኖም፡ ብጎይታና እየሱስ የበሰሩ እንተነበሩ፡ ንሃይማኖት ክርስትና እንተዘይኮይኑ ንሃይማኖት ምስላምና ዘይኸብሩ፡ ብዝተፈላለዩ ኣገባብ ድማ ብትእዛዛት እየሱስ ክንቅየድ እናኣተ- ባብዑ፡ ኣብ ዓድና ሰዓብቲ ክርስትያን ብዘይምህላዎም ይግረሙ ነበሩ። ክብል ሰምዑ።” ኢላ ንሹኽ መሓመድ ገለጸትሉ።

3- ዓዲ-ሸኽ ሓሊብን ዘጋጠማ ሓድሽ ተርእዮን

ኢጣልያውያን፡ ኣብ መፋሪቕ 19 ክፍለ ዘመን፡ ነተን ዝተፈላለያን ዝተመቓቐላን ዘባታቶም ኣስሚርም፡ ኣብ ምዕራብ ኤውሮጳ ሓንቲ ዘመናዊትን ስምርትን ሃገር ከቐሙ ምስ ከኣሉ፡ ህላወኡም ኣብ ማእከላይ ባሕርን ቀይሕ ባሕርን እንተዘይ ኣረጋገጸም፡ ንግዳውን ፖለቲካውን ረብሓታቶም ከውሕሱ ከም ዘይክእሉ ኣቐዲሞም ዝጀመርዎ ጉዳይ ነበረ። ካብ ከምዚ ዝበለ ኣጠማምታ ብምብጋስ፡ ብመገዲ ኢጣልያውያን ሚሰዮናውያን፡ ኩነታት እታ ብግዛኣት ቱርኪ እትሳቐ ዝነበረት ምድረ ባሕሪ ንምፍላጥ ቆላሕታ ገበሩ። ነቲ ኣብ ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ) ዝቕልቀል ዝነበረ ድኻማት ቱርካውያን ብመገዲ ጸብጸባት ተኸተልቲ ካቶሊካዊት ቤተ-ክርስቲያን ኢጣልያ ፈለጡ።

ኢጣልያውያን ህላወኡም ኣብ ቀይሕ ባሕሪ ንምድልዳል ኣብ ዝሰርሑሉ ዝነበሩ እዋን፡ እቲ ን300 ዓመታት ዝቐጸለ መግዛእቲ ቱርኪ ውድቀቱ ጫፍ በጺሑ ነበረ። ስልጣን ቱርካውያን ብብቕሩብ ክቕንጠጥ ስለ ዝጀመረ፡ ተቐማጦ ከባቢ ሸኽ መሓመድን ዝተረፉ ከባቢታትን፡ ነቲ ዝብዮነሎም ዝነበረ ቀረጽን ግብርን ኣብ ምፍጻም ከዕጠጥዮን ገሊኦምውን ኣንጻር ቱርካውያንን ግብጻውያንን ኣብያኦም ብብረት ከርእዮን ጀመሩ። ኩነታት ብሓፈሽኡ ካብ ምቁጽጻር ቱርካውያን ክወጽእ ጀመረ። ኢጣልያውያን ድማ በዚ ተተባብዑ፡ ብመገዲ'ቶም ሚሰዮናውያን፡ ብመጽሓፍ-ቕዱስን ክርስትናን እናሰበኹ፡ ዝና ናይታ ብ"ኤውሮጳዊ ስልጣን እትምራሕ ዘመናዊት ኢጣልያ" እና ኣበሰሩ፡ ቀይሕ ባሕርን ዘባ ቀርኒ ኣፍሪቃን ኣብ ትሕቲ ቁጽጽር ኢጣልያ ከእቲ ዘኸእል ባይታ ኣብ ምጥጣሕ ክሰርሑ ጀመሩ።

((Picture))

ኢጣልያውያን፡ ንድኻማት ቱርካውያን ብምምዝማዝ፡ ብታሕሳስ 15,1869 ብመገዲ ቀሺ ጁሰፕ ሳቤቶ ኣብ ከባቢ ዓሰብ ንእሽቶ ክፋል መሬት ክዕድጉ ስለ ዝኸኣሉ፡ ነቲ ኣዝዮም ዝህንጠዩሉ ዝነበሩ መርገጺ እግሪ ዝኾኖም መሬት፡ ኣብ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ንመጀመርታ እዋን ክውንኑ ከኣሉ።

ድሕሪ 12 ዓመታት፡ ኣብ መጋቢት 1882፡ መንግስቲ ኢጣልያ ነቲ መሬት ካብ ቀሺ ሳቤቶ ብ417 ሽሕ ሊረ ገዝአት። ኣብ ነሓሰ 5,1882 ከኣ ፓርላማ ኢጣልያ ነቲ ኣብ ሞንጎ መንግስቲ ኢጣልያን ቀሺ ሳቤቶን ዝተፈጸመ ውዕል ምግዛእ መሬት ኣጽደቐ፡ ኢጣልያ "ግዝኣት ዓሰብ" ከም ዝመስረተት ብወግዒ ኣወጀት። "ግዝኣት ዓሰብ" ድማ ነታ ብሸም "ኢጣልያዊት ግዝኣት ኤርትራ" ዝተጠመቐት ኤርትራ መፈለምታ ወይ ሕመረት ኮነ።

ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ምቕሉል ናብራ እናካየዱ፡ "ፈረንጂ ኣብ ከባቢና ኣብ ዘሎ ባሕሪ ኮለል እናበሉ፡ ኣብ መሬት ንኸወርዱ ዕድል ይጽበዩ ኣለው" ዝብል ጽንጽንታ ወረ ክንዛሕ ምስ ጀመረ፡ ኩሎም ዜጋታት እቲ ከባቢ፡ ዘይተጸበዩዎ ዕድል ንኸደጋጥሞም፡ ክርበሹን ክፈርሑን ተራእዩ። ኣብ ከምዚ ዘይርጉእ ኩነታት፡ ሓይል-ታት ባሕሪ ኢጣልያ ብጥሪ 25,1885 ዓ.ም ንገማግም በይሉል ተቐጸጸሩ። ኣብ

ውሽጢ ሓደ ወርሐ ዘይመልእ ግዜ፡ ብኣድሚራል ኩዊሚ ዝምርሑ ሓይልታት ኢጣልያ ብለካቲት 5,1885 ዓ.ም ንወደባዊት ከተማ ምጽዋዕ ተቐጻጸርዋ።

ደሃይ ህላወ ሰራዊት ኢጣልያ ኣብ ምጽዋዕ ናብ ኩሉ ኩርናዓት ብቐልጡፍ ተላበዑ። ፍርሒ ዜጋታት ድማ ብኡ መጠን ዛዩደ። ሰዓብቲ ቱርካውያን ዝሸሙዎ ዕዘት በህ ዝተባህለ ግብጻዊ ኣመሓዳሪ ምጽዋዕን ከባቢኣን፡ ከም ተኸላኸልትን ደለይቲ ጽቡቕ ተቐማጦን ተመሲሎም፡ ንሰብ ከሕንኑን ነቲ ኣብ ርእሰ-ከተማ ቱርኪ ዝነበር “ኸሊፋን ኢማምን እስላም” ዝብልዎ፡ መብጽዓኦም ከሓድሱን እናደፋፍኡ፡- “ብኣላህ ዘይኣምኑ፡ ንእስላምን ሰዓብቲን ዝጸረፉ ኢጣልያውያን ክርስትያን፡ ኣብ ከባቢ ዓፈር ዝተፈላለዩ ግፍዕታት ኣብ ልዕሊ ሰዓብቲ እስላም ይፍጽሙ ኣለው፡ ኣውራ ንኣንስቲ ጥልያን ዘገልግላ በራዩ ንምርካብ፡ ደቂ-ኣንስትዮን መንእሰያትን ይጨውዩ ኣለው።” ክብሉ ቅርሕንትን ጽልእን ዘሳውር ዘመተታት ኣካዩዱ። እቲ ዝንዛሕ ዝነበረ ወረ ኣብ ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ጽልዋ ስለ ዘሕደረ፡ ኣብ ክልተ ተገምዑ፡ ገሊኦም፡- “ካብ ገጽ ጥልያንን እከይ ተግባራቶምን ተኸዊልና፡ ናብተን ብሰሚንን ምዕራብን ዝርከባ ኣኸራናት ንተሓባእ።” ክብሉ ከለው፡ እቶም ካልኣት ከኣ፡- “ኣብ ዓድታትና ጸኒሕና፡ ነቲ ክመጽእ ዝኸእል ምጽባይ ይሕሸና” በሉ። ኣብ ሞንጎ ክልቲኦም ወገናት ርሱን ክትዕን ሕርቃንን ቁጥዐን ዝመልኦ ምግርጫዎትን ክልዓል ጀመረ። ሓደ ድሕሪ ቀትሪ ኹሎም ተኣኪቦም ርሱን ክትዕ እናኣካዩዱ ከለው፡- “መሬት ኣቦታትና ክንሓድግ ኣይኮናን፡ ጥሪትናን እንውንኖ ካልእ ንብረትን ብጥልያን ክዝመት ከነፍቅድ የብልናን፡ እቲ ዝሓሸ ኣብ መሬትና ሃሊና ንክብረትናን ክብረት ደቅናን ኣንስትናን ክንከላኸል ይግባእ። ኣብ ክንዲ ከም ሃደምቲ ተቐጺርና፡ መስሓቕ ናይ ካልኣት ቀቢላታት እንኸውን፡ ንመሬትና ክንመውት ይሓይሽ።” ዝብል ነጎዳዊ ድምጺ ሰምዑ፡ ብዩማናይ ሸኽ ናይታ፡ ኩሉ ግዜ ዝእከቡላ ዝነበሩ ኣዳራሽ ቁሊሕ እንተበሉ፡ ሸኽ መሓመድ ምስ ገለ ኣሳይፍን ኣባትርን ዝገጠቐ መንእሰያት ዓዲ ከሎ ተግዘቡ። እቲ ድምጺ ናይ ሸኽ መሓመድ ከም ዝኾነ ምስ ኣረጋገጹ፡ ህድኣትን ቅሳነትን ዓሰሎም። ግዜ ከይወሰዱ ብሕልና ምስ መጸዋዕታ ሸኽ መሓመድ ክወሃዩ ምስ ጀመሩን ደቂ-ኣንስትዮ ዕልልታ ምስ ደርጉሓን “ሸኽና ዝበለና ክንፍጽም ይግባእ” ዝብል ድምጺ ደቂ-ተባዕትዮ ተደ- ሚሩ ንጸላም ለይቲ ከባቢ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ጨደዶ።

ሓይልታት ኣድሚራል ኩዊሚ ንምጽዋዕ ድሕሪ ምቁጽጻሩ፡ ዕዘት በህ ኣብ ሕማቕ ስነ-ኣእምራዊ ኩነታት ወደቐ። ሓደ ካብቶም ኣዘዘቲ ሓይልታት ኢጣልያ፡ ኮሎኔል ሳሊታ ንዕዘት በህ፡ ሓንቲ ጋንታ ካብ ሰራዊቱ ንኸተኸብቦ ኣዘዘ፡ ዕዘት በህ በቶም ዝተረፉዎ ዓሳክር ንኮሎኔል ሳሊታ ክገጥም ድልየት እኳ እንተነበሮ፡ ሓይልታት ኢጣልያ ብቁጽሪ ከም ዝዕብልልዎ ምስ ኣረጋገጹ፡ እቲ ዝኸሰርናዮ ክንምልስ እንተኸኣልና ብዝብል ሓሳብ፡ ምስ እቲ ሰዓሪ ኮሎኔል ቀጥታዊ ዘተ ክገብር ወሰነ። ኣብ እቲ ዝተኸየደ ርክብ ዕዘት በህ፡- “ጎይታና ኣሚር ኣልሙ-እሚኒን ዝለገሰልና ንብረት ትዘምቱ ኣለኹም፡ ደም ከይተፋሰስና ህይወት ከየጥፋእና፡ ሓይልታትኩም

ካብ ከተማ ንኸተውጽኡ ብሽም መንግስቲይ እሓትት።” ክብል ንኮሎኔል እናጠመተ ዘረብኡ ኣፍሰሰ።

ኮሎኔል፡ ኢጣልያ ንዝነበራ ሕልሚ ምምስራት “ግዛኣት” ኣብ ቀይሕ ባሕርን ቀርኒ ኣፍሪቃን ጋህዲ ንምግባር፡ ኣብ ምጽዋዕ ክትህሉን ክትቆጸጸርን ግድን ስለ ዝነበረ፡ ዘረባ ዕዘት በህ ግምት ከይሃቦ ናብ ጉዳዩ ኣድሃበ።

ኮሎኔል ሳሊታ፡ ኢጣልያ፡ ንፈረንሳን እንግሊዝን መታን ክትወዳደር፡ ንዓዲን ንመንግስቱን ካብኡ ዝሕተት ዘበለ ንምፍጻም ድሕር ዘይብል ውፉይ ወተሃደር ነበረ።

ኮሎኔል፡ ከም ዕዘት በህ ሰራሕተኛ ናይ ሓንቲ ናብ ምምሽማሽ ገጸ እትኸይድ ዝነበረት ብእንግሊዝን ኣብ ሱዳን ዝነበሩ ማህዳውያንን ዝተዳኸመት ንግስነት ቱርኪ ዝነበረ ዘይኮነ፡ ንኹሉ ጉዳያት ብእስትራተጂካዊ ኣጠማምታ እናረኣየ፡ ኩሉ ነገር ንረብሓ ኢጣልያ ኣብ ምምስራት “ግዛኣት” ከም ዘገልግላ፡ ንምግባር ዝሰርሕዮ።

ኢጣልያ ካብተን ኣብ19 ክፍለ-ዘመን ብሕሳብ ዝተዳኸማ ፖርቱጋልን ቱርክን ዝደን- ፈዓ ሓያላን፡ ከይሓመቐት ንኸትጎዓዝ ብምስትብሃል ዝሰርሕ በዓል ስልጣን ስለ ዝነበረ፡ ህላወ ሓይልታቱ ኣብ ምጽዋዕ ከይሓጸረ፡ ተወሳኺ መሬት ንኸግብት ናብ ሰራዊቱ ትእዛዝ ኣሕለፈ፡ ኣብ ውሽጢ ዓሰርተ መዓልታት ከኣ ሓይልታት ኢጣልያ ንዓዲ ሸኽ ሓሊብ ክቆጸጸራ ከኣላ።

ተቐማጦ ዓድ ሸኽ ሓሊብ ሸሕኳ ንመሰላቶም ዝግህስ ተግባራት እንተዘይ ኣጋጠሞም፡ ሓይልታት ኮሎኔል ሳሊታ ሕርሻዊ መሬቶም ክግብቱ ምስ ረኣዩን ብሰንኪ ድንጋገ እቶ-እቶ ብዝተፈጥረ ከበባ ክሳቐዩ ምስ ጀመሩን ሻቕሎቶም እናበረኸ መጽአ። ኣብቲ ከባቢ ዝቐመጡ ሚስዮናውያን፡ ኣብ ልዕሊ ተቐማጦ ግፍዕታት ክወርድ ብምርኣዮም፡ ጥሪቶምውን ብሰንኪ ከበባ ሳዕሪ ክበልዓ ብዘይምኽኣለን፡ ደስ ኣይበሎምን። ኣብ ልዕሊ እቶም ተቐመጦ ዝወርድ ዝነበረ ግፍዒ ስለዘሻቕሎም ከኣ፡ ምስ ኮሎኔል ሳሊታ ተራኺቦም፡ መፍትሒ ንኸናደዮም ክጠልቡ ወሰኑ። እቶም ሚስዮናውያን፡ ብዓሌ- ታውን ሃይማኖታውን ምኽንያታት፡ ምስ ከም ኢጣልያውያን ገዛእቲ ዝመሰሉ ይደጋገፉ ስለ ዝነበሩ፡ ምድንጋጸም ካብ ልቢ ዝነቐለ ዘይኮነስ ንቐጥቦ ዜጋታት ንምህ- ዳእ ኮነ ኢሎም ዝገበርዎ ነበረ። ኣብ ሞንጎ እቶም ሚስዮናውያን፡ ሽወደናውያንን ኖርወጂውያንን እኳ እንተነበሩ፡ መብዛሕትኦም ዜጋታት ኢጣልያውያንን ተኸተልቲ ሃይማኖት ካቶሊክን ብምንባሮም፡ ኢጣልያውያን ኣብ ልዕሊ ቱርኪን ኣዕራብን፡ ኣንተ- ላይ ኣብ ልዕሊ ዜጋታተን ኣንጸባራቂ ዓወት ክጎናጸፉ ዝድግፉ ሰባት ነበሩ።

ኮሎኔል ሳሊታ ምኽሪ ሚስዮናውያን ብምስማዕ፡ ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ዘጋጠሞም ሽግራት ንኣድሚራል ኪዊሚ ሓበሮ። ኣድሚራል ብወገኑ ምስ ጠለባት ሚስዮናውያን ብምስምማዕ፡ ኩነታት ዓዲ ንምግምጋም፡ ኣብ ሞንጎኡን ኣብ ሞንጎ መራሕቲ ዓድን ኣኼባ ክግበር ጸወዐ። ተቐማጦ ጉዳዮም ምስ ኣድሚራል ክልዕሉን ክዛረቡን፡ ካብ ሰለስቲኡ ዓድታት ሰለስተ ሰባት፡ ማለት ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብር ካብ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ፡ ሸኽ ዓብደላ ድራር ካብ ዓዲ ወዲ ዙበይር፡ ሸኽ ዙቡይ ዑመሪት ካብ ዓዲ ሓልሓሎ፡ ዝርከብዎ ልኡኽ ኣቐሙ።

ወከልቲ ተቐማጦ፡ ግርማ ዘለዎም ምልኩዓት ኮይኖም፡ ኣብ ቅድሚ ኢጣልያዊ ኣድሚራል ንክቐርቡ ምእንቲ፡ ዝበለጸን ዝጸረየን ክዳውንቶም ለቢሶም፡ ጥዑም ሽታ ዘለዎም ጨናታት ሰንደልን ዑድን ተለኸዮም፡ ጸጉሪ ርእሶምን ጭሕሞምን ኣስተ-ኻኸሎም ተበገሱ። ኣብ ሓንቲ ኣብ ወደብ ምጽዋዕ ተዓሺጋ ዝነበረት መርከብ ከኣ፡ ምስ ኣድሚራል ተራኸቡ። ኣድሚራል ምስ ካልኣት ኮሎኔል ሳሊታ ዝርከቦም ወተሃደ- ራውያን መኮንናት ብፍሱህ ገጽ ተቐበሎም። ዝመቀረን ዝበለጸን መግብን መስተን ኣቐረበሎም፡ ኣድሚራል፡ እቶም ዝራኸቦም ተኸተልቲ ሃይማኖት እስላም ብምንባሮም፡ ሃይማኖቶም ስጋ ሓሸማን ኣልኮላዊ መስተን ንክይቐርቡ ፍጹም ከምዝኸልክል ብምፍ- ላጡ ኣየቐረበሎምን፡ ከምኡ ብምግባሩ ኸኣ ብወገን ወከልቲ ተቐማጦ ዓቢ ኣድናቕትን ኣኸብሮትን ረኸበ። ኢጣልያዊ ኣድሚራል፡ ኑር ኣፈንዲ ዝተባህለ ግብጻዊ ኣስተርጓሚ ብቋንቋ ዓረብ ክትርጉመሉ ኣዘዘ። ብመጀመርያ ኣድሚራል ንጭውነት ተቐማጦ ዘለዎ ኣኸብሮት ድሕሪ ምግላጽ፡ እስላም ብሃይማኖታት ክርስትናን ኣይሁድነትን ስለ ዝኣምን ኣዘዩ ከም ዘኸብሮን ከምዘድንቆን ገለጸሎም። ኣስዲቡ ከኣ፡ “መንግስተይ ነዚ ናትኩም ከባቢ ክቆጻጸር መዚዙኒ፡ ባንዴራና ንግዚኡ ኣብ ጎድኒ ባንዴራ ግብጹ ክንሱ ቅል ኢና። ሓይልታትና ነቲ ኣብ ልዕሌኹም ክመጽእ ዝኸእል ሓደጋ ንክከላኸለልኩም ዘድሊ ትእዛዝ ኣሕሊፍና ኣሎና፡ ካብኹም ዝሕተት ከነማልእ ድልዋት ኢና። ኣዕሩኽ ክንከውን ከኣ ኣእዳውና ንዕርክነት ንዝርግሕ ኣለና።” ብምባል ነቲ ከመሓላልፎ ዝደለዩ መልእኽቲ ፈነወሎም። ወከልቲ ተቐማጦ ብርኡይ ኣስተንፈሱ፡ ኣድሚራል፡ ነቲ ብዝተፈላለዩ ሽልማታት ዝማዕረገ ወተሃደራዊ ክዳኑ ለቢሶ ብፍሕሹው ገጽ ክቐበሎም ካብ ትጽቢቶም ንላዕሊ ኮነ። ጸቕጢ ተቐማጦ ብምብርታዕ እንተዘይኮይኑ፡ ኣብ ወደብ ምጽዋዕ ኣብ እተዓሸገት መርከብ ኮይኖም፡ ምስ ኢጣልያዊ ኣድሚራል ክራኸቡ ድልዮት ኣይነበሮምን።

ወከልቲ፡ ድልዮት ኢጣልያውያን ንርክብ፡ ኣብ ምንታይ ከም ዝምርኮስ ዝፈልጥዎ ነገር ስለ ዘይነበረ፡ ነፍሱ-ወከፎም ነናቱ ግምታት ነበሮ። ሸኽ ዓብደላ ድራር ብባህሪኡ ተጠራጣሪ ብምንባሩ፡ ምስ ዝኾነ ጻዕዳ ሰብ ተራኸቡ ወይ ርእዩ ስለ ዘይፈልጥ፡ ካብ ጸዓዱ ይሰግእ ነበረ። ጸዓዱ “ርህራህ ዘይብሎም፡ ተረርቲ ልቢ ብምጻኖም፡ ክእመኑ ዘይከኣሉ ኢዮም” ዝብል ብሂል ይሰምዕ ብምንባሩ፡ ኣድሚራል ኪዊሚ ኣሲሩ፡ ኣዝማዶም ኩነታቶም ክፈልጥሉ ብዘይኸእሉ፡ ኣብ ርሑቕ ቦታ ከይሕይሮም ይሰግእ ነበረ። ሸኽ ዙቡይ ዑመሪት ብወገኑ፡ ሓደ ካብ ተማሃሮ ሸኽ ዓብዱ ኣልባቂ ኣልበሲር ብምጻኑ፡ ብመገዲ እዚ ሸኽ ኣብ ዓዲ ወዲ ዙቡይ ርይ ቁርኣን፡ ሓዲስን ሱናን ትምህርቲ ብምውድኡ፡ ኣድሚራል “ሃይማኖትኩም ገዲፍኩም ኣኸስትኑ” ከይብሎም ይሰግእ ነበረ። ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብር፡ ብዓልቲ ቤቱ ወይዘሮ ሙሉክ ዓብዱልቃድር ንክትሰምዖ ዓው እናበለ፡ ክቱር እምነት ብዝመልኡ፡ “ኣንታ ኣላህ ሓጥያትና ኣይትጸብጽብልና፡ ካብዚ ዘለናዮ መዋጽኦ ፍጠረልና፡ ጥልያን ሕሰም ከውርዱልና እንተደልዮም፡ ካባና ኣርሕ ቆም፡ ጽቡቕና እንተደለዮም ድማ ንዓኻ ብዘየቐጥዕ ሓግዘና” እናበለ ንፈጣሪኡ ለመነ።

አድሚራል ኪዊሚ፡ ንሰለሱቲአም ወከልቲ ዓዲ ዝተዛረቦም ኣብ ሓቂ ዝተሞርኮሰ ኣይነበረን። ሸኽ መሓመድ፡ ኢጣልያውያን ጽቡቕም ከም ዘይደልዩ ድሒሩ እዩ ተረዲእዎ። አድሚራል ከምቲ ዝበሎ ንደቂ እቲ ከባቢ ክከላኸለሎም ወይ ዕርክነት ደልዩ ዘይኮነ፡ መሬት ንምግባትን ንምምስራት “ኢጣልያዊ ግዝአትን” ኣብ ምዕራባዊ ገማግም ቀይሕ ባሕርን ቀርኒ ኣፍሪቃን ዝመጸአ እዩ። ነዚ ፖሊሲዚ ንምፍጻም፡ ድማ ሓይልታት ኢጣልያ ብ 10 ሚያዝያ 1885 ዓ.ም ኢራፋለን ከባቢኣን ተቐጸጸራ። ኣብ 21 ሚያዝያ 1885 ዓ.ም ንሕርጊጎ፡ ብሰነ 8ን 24ን 1885 ዓ.ም ንደሴት ዳህላክ ከቢርን ሰሓጢትን፡ ብ 2 ታሕሳስ 1885 ዓ.ም ንወደባዊት ከተማ ምጽዋዕ ብምቁጽጻር፡ ንግብጻዊ ኣመሓዳሪ ዕዘት በህ ኣባሪረን ባንዴራ ግብጺ ኣውራጃን፡ ብናታተን ባንዴራ ተከኣ።

ብርሃን ወርሒ ኣብ ዝህልወሉ እዋን፡ ዓበይቲ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ፡ ኣብ ሓጽ ተጎንብዮም ኣብ ዘዕልልሉ እዋን፡ ብሃንደበት ተዘክሮታቶም ንድሕሪት ኣብ ዝመልሱሉ። እቲ ቀሺ ሳቤቶ መሬት ኣብ ከባቢ ዓሰብ ገዚኡ ንጨካናት መርገጺ እግሪ ከምዝፈጠረ ብሕርቃን እናዘከሩ፡ ድሕሪኡ ዝሓለፍዎ ዘስካሕክሕ ጭካኔ ኣብ ቅድሚኡም እናተቐጀሎም ኣብ ዓሚቕ ተዘክሮ ይጥሕሉ ነበሩ።

ኢጣልያ ኣብቲ ከባቢ ምስፍሕፋሕ ኣብ ዝጀመረትሉ፡ ተቐማጦ ብውጽኢት ወራራት ራእሲ ኣሉላ ማለት ብሓምለ1885ዓ.ም ዝተፈጸመ ዘስካሕክሕ ቅትለት ኣብ መሬት ሳሆ፡ ሰዲቡ ኣብ መሬት ሓባብ ኣብ ለካቲት1886ዝተፈጸመ ናይ ህዝቢ ህልቂት ክዝክሩ እንከለው፡ ብካልእ ሸኽ እውን ብመስፋሕፍሒ ፖሊሲታት ኢጣልያ ይሳቐዩ ነበሩ። ሸኽ መሓመድ ሳሊሕ ጃብር ብግደኡ ንበዓልቲ ቤቱ ወይዘሮ ሙሉክ፡ ንጉስ የውሃንስ ንሰዓብቱ፡- “ኣብ ከባቢ ባሕሪ ዝርከብ መሬትን ህዝብን፡ መሬት ሓማሴን፡ ባቁስ፡ ኩናማ፡ ናራን ካልእ መሬትን ንክቆጸጸር እግዚኣብሄር ኣብ ሕልሚ ኣተንፊሱለይ፡ እዚ ሕልሚ እንተሰመረለይ፡ መስመራት ንግድ ካብን ናብን ምጽዋዕ ክቆጸጸር እዩ።” ከም ዝበለ ገለጸላ። ኣሰዲቡ ሸኽ መሓመድ፡- “ኣብ 1884 ሃጺይ የውሃንስ ምምሕዳር ግብጺ ንመሬትና ከመሓድር ጸገም ከምዘለዎ ምስ ፈለጠ፡ ንከባቢና ንምጽናዕ ዓሳኸሩ ብምስዳድ፡ ንመሬትና ብሓይሊ ክጎብጥ ተንቀሳቐሰ። እንተኾነ ጥልያን ብ1885 ምጽ- ሞዕ ምስ ሓዘ። መደባት የውሃንስ በርዲኑ ተረፈ።” ክብል ኣዘንተው። ተገዳስነት በዓልቲ ቤቱ ኣብ ታሪኽ ብምዕዛብ ከኣ፡- “የውሃንስ ብ10 ለካቲት 1889 ብማህዳውያን ኣብ መተማ ምስ ተቐትለ። ስግኣታት ነጋውስ ሓበሻ (ኢትዮጵያ)፡ እናዛዩደ መጺኡ፡ ንጉስ ምንሊክ ነቶም ካልኣት ነጋውስ፡ ምስ ናይ ኤውሮጳ ነጋውስ፡ ብቐንዱ ምስ ንጉስ ጥልያን ኢምበርቶ ብምትሕብባር፡ ዝተፈላለዩ ወትሃደራውን ገንዘባውን ሓገዝ ብምርካብ ብንግስነት ኢትዮጵያ ዝፍለጥ ስልጣን ጨበጠ። ኣምሳይ ናይቲ ዝተሞህበ ወግ- ወነት ድማ፡ ምንሊክ ንደግያት ኣበራ በዓል ጽዓዘጋ፡ ደግያት ማሕራይን ካልኣት ንጣልያን ዝቃወሙ ዝነበሩ ኤርትራውያን ሓርበኛታትን ክኣስርን ንጣልያን ከረከብን ተራእዩ።” ክብል ንተዘክሮታት ወይዘሮ ሙሉክ ዓብዱ ኣልቃድር ብዝያዳ ዘሓይል መግለጺ ሃበ።

4- ቱርኪ መሰሉ-ጥልያን ጎሰስ

ኩነታት ቱርካውያን አብ ምድረ ባሕሪ (ኤርትራ)፡ አብ ዝተሓተ ናይ ምንቁልቋል ደረጃ ይውረድምበር፡ ተቐማጦ በቲ አብ ልዕሌአም ብወገን መሳፍንቲ ትግራይ፡ አውራ ብወገን ራእሲ አሉላ፡ ብምዕራብ ድማ ብወገን ማህዳውያን ብተደጋጋሚ ዝካየድ ዝነበረ ወራራት ይሳቐዩ ብምንባሮም፡ ካብዚ ንምንጋፍ ናይ ወጻኢ ሓገዝ የናድዩን ይደልዩን ነበሩ። እቲ እንኮ ምርጫ ናይ ጥልያን ሓገዝ ምድላይ ስለ ዝነበረ ድማ፡ ምስ ጥልያን ክተሓጋገዙን ክደጋገፉን ናይ ግድን ኮኖም። ጥልያን ድማ ፖለቲ- ካውን ስትራቴጂካውን ረብሓታቱ ንምርግጋጽ ዓቢ ዕድል ረኸበ።

ብዙሓት መራሕቲ ሓገዝ ወጻኢ እንተረኺቦም፡ ነቲ ብደገን ውሽጥን ዘጋጥሞም ዝነበረ ብድሆታት “ክንገጥሞ ንክእል ኢና” ዝብል እምነት ነበሮም። ሓደ ምሽት ሸኽ መሓመድ ምስ በዓልቲ ቤቱ ወይዘሮ ሙሉክ ዓብዱልቃድር እናዕለሉ ብሃንደበት፡- “ጥልያን ደገፍ መራሕትና ብኸመይ ረኺቦም?” ክትብል ወይዘሮ ሙሉክ ሓተተት።

ሸኽ መሓመድ ከምዚ ዓይነት ሕቶ ስለዘይፈቱ፡ ክምልስ ድልየት አይነበሮን። እንተኾነ ግን ናይ ወይዘሮ ሙሉክ ሃንቀውታ አብ ገጻ ስለዘንበበ አዕሚቕ ድሕሪ ምስትንፋስ፡- “አብ ሞንጎ ዝተፈላለዩ መራሕቲ ዓድታትና ምውህሃድን ስምምዕን አይነበረን። ነፍሲ-ወከሮም ንስለረብሐአም ክብሉ ምስ ጥልያን ዝምድና ንምግባር ይጽዕሩ ስለ ዝነበሩ፡ ጥልያን ብቐሊሉ አብ መላእ ከባቢ ክዝርጋሕ ዕድል ረኸበ።” ክብል መለሰላ። ቀጺሉ ሸኽ መሓመድ፡- “መራሕቲ ዓድታትና፡ ንወራራት መሳፍንቲ ትግራይን ማህዳውያንን ንምምካት ዓቕሚ ስለ ዘይነበሮምን እቲ ንኦርባት ዓመታት፡ ካብ 1888 ክሳብ 1892 ዝቐጸለ ደርቅን ጥሜትን ንከባቢአም ስለ ዝሃሰየን ኩሎም በብዝጥዕሞም፡ ካብ ድልዩቶም ወጻኢ ምስ ጥልያን ምሕዝነት ክፈጥሩ ተራእዩ። እንተኾነ እቲ ምሕዝነት ብዙሕ ከይሰጎመ ክፈራኸሽ ጀመረ።” ኢሉ እናገለጸ እንከሎ፡ ወይዘሮ ሙሉክ ንዝረብኡ ኮሊፉ፡-“ጥልያን ስለምንታይ ደገፍ ናይ ተቐማጦ አድለዩ፡ ነቶም ህዝቢኻን አምሳያኡ ዝገበረ- ትሎም እንታይ ነበረ?” ብምባል ሓተተቶ። ሸኽ መሓመድ ሳልሕ፡- “ገለ ኢጣልያውያን ንምድሪ ባሕርን (ኤርትራ) ህዝባን ክንዕቑ እንከለው ገለ ከኣ፡ ህላወ ኢጣልያ ክነረ- ጋግጽ እንተኾይንና ጽቡቕ ዝምድና ክህልወና አለዎ ዝብሉ ስለ ዘይተሳእኑ፡ አብ ክልተ አጠማምታ ይከፋፈሉ ነበሩ። እቶም ክፋ-አት፡ “ምድረ ባሕራ-ሕማማት ኮሌራን ቆርበትን ዝዓብለላ፡ ብዘይካ ጥሜትን ዓጸቦን፡ ከውሕን ሑጻን ስራሕ ዘይፈቱ ድሑር ህዝብን ካልእ ዘይትውንን” ክብሉ እንከለው፡ እቶም ጥዑያት ከኣ “ወዲ ሰብ ኣብዛ ዘይነዓቕ ሕርሻዊ፡ ባሕራውን ማዕድናውን ሃብቲ እትውንን ምድሪ ባሕሪ (ኤርትራ) ንምሉእ ዓመት ከይተሰከፈ ክነብረላ ይኸእል’ዩ።” ዝብሉ ነበሩ። ጥልያን መግዛእታዊ ህላወኡ ንምርግጋጽ፡ ጸጥታን ሰላምን እዚ ከባቢ ብደቂ ዓዲ ክሕሎ ድልየት ስለ ዝነበ- ሮ፡ ንምዕዋቱ ከኣ ደቂ ከባቢ አብ ሰራዊት ክዕስከሩ ስለዝነበሮም፡ ደገፍ

ተቆማጦ ከናዲ ጀመረ። ነዚ ንምትግባር ነቲ ሰፊኑ ዝነበረ ኩነታት ደርቅን ጥሜትን ብምምዝማዝ፡ ረድኤትን ሓገዛትን ንክህብ ተጓየየ። ብጥልያን ዝወሃብ ዝነበረ ናይ ረድኤት ሓገዝ፡ ህይወት ብዙሓት ስለ ዘድሓኑ ተቆማጦ እንተላይ ዓበይቲ ዓድን መራሕቲ ሃይማኖትን፡ ነቲ ናይ ጥልያን ደገፍ እናኣመስገኑ፡ ኣድናቕቶም ገለጹ። ኣንስቶምውን ከይተረፉ ብደርፊ ንጥልያን ኣሞገሳ። ብፍላይ ነቲ ዘይፈልጥዎ ካብ ሓርጭ ስርናይ ዝተሰርሐ ጸዕዳ ሕብስቲ (ባኒ) ክርእዩን ክዕንገሉን ምስ ጀመሩ ኣድናቕቶምን ኣክብሮቶምን ንጥልያን ኣዛዩድዎ። ጥልያን ከምኡ ብምግባር፡ ብዙሓት ካብቶም ተቆማጦ ከዕስክርን፡ ኣብ ሓውሲ ወተሃደራዊ ኣሃዱታት ክጥርንፍን ብምክኣሉ፡ ከም ሓለውቲ ወተሃደራዊ ትካላትን ገለ ኣባይቲ ኣዘዘቲ ሓይልታት ጥልያንን ክጥቀሙሎም ከኣለ። ኣብ ጥቅምቲ 1888 ዓ.ም ኣብ ሰራዊት ጥልያን ተዓስኪሮም ዘገልግሉ ኣርባዕተ በጠሎኒታት ክምስርት እውን በቐዑ። ጥልያን ቦቲ ዝተኸተሎ ረድኤት ናይ ምምጣው ሜልኡ ብዙሓት ከዕስክር ከኣለ። ኣብ 1889 ዓ.ም ብቐንዱ ብደገፍ እቶም ዘዕስክሮም፡ ብፍላይ ከኣ ብደገፍ እቲ ዝያዳ ካብ ክልተ ሽሕ ዕጡቓት ሰዓብቲ ዝነበሮ በረንበራስ ካፍል ((Picture))፡ ነታ ኣብ ትሕቲ መግዛእታዊ ምምሕዳር ከተማ ግብጺ ዝነበረት ከተማ ከረንን ከባቢኣን ክቆጸር ከኣለ። እዚ ምድግጋፍ ግን፡ ከምቲ ጥልያን ዝተጸበዩ ኣይነበረን። ብዙሕ እውን እንተዘይ ዓመረን በረምበራስ ካፍል እውን ኣንጻር ጥልያን ደው እንተበለን፡ ኣብ ነሓስ 2-3 1889 ዓ.ም ጥልያን ንኣስመራን ከባቢኣን ተቐጸጸረ። ኣብ ጥሪ 1890 ድማ ንጉስ ኢምበርቶ ኤርትራ ግዝኣቱ ምጻና ዘበሰር ኣዋጅ ኣውጽኦ። ግዜ ከይወሰደ፡ ጥልያን ነታ ግዝኣተይ ዝበላ ዘመሓድር ብሸም ኦሪሮ ዝፍለጥ ጀነራል መዘዘ።” ኢሉ ነቲ ዝሰዓበ ኩነታት ሕጅውን ባህ እንክይበሎ ገለጸላ።

ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ኣብ ከባቢኡን ኣብ መላእ ምድረ ባሕርን፡ ነቲ ኣብ መንጎ ዝተፈላለዩ መራሕቲ ዝካየድ ዝነበረ ምውድዳርን ምግርጫውን ክጸወሮ ኣይከኣላለን። ሓደ መዓልቲ ምስ ኣዕሩኽቲ እናኣዕለለ እንከሎ፡ ኣብ ሞንጎ ሸኽ ዙቡይ ዑመሪትን ሸኽ ዓብደላ ድራርን ብዛዕባ፡ ንወጻእተኛታት ደገፍ ምሕታት፡ ዘይምርድዳእ ስለ ዝተላዕለ፡ ካብቲ ኮፍ ኢሉዎ ዝነበረ ባይታ ብሕርቃን ብድድ ኢሉ፡- “እዚ ትዛረብሉ ዘለኹም ስለዝሓለፈ ብዛዕብኡ ምምንጫት ትርጉም ዘለዎ ኣይኮነን። ሕጂ ዘድልየና ዘሎ፡ ካብቲ ዘጋጠመና እከይ ተማሂርና፡ ሓንጎልና ኣስሪሕና፡ ሓባራዊ ረብሓታትና ብኸመይ ነረጋግጽ ምሓስብዩ።” ብምባል፡ ገጹ ናብቶም መሻይኽ ኣቅኒዑ ዘረብኡ ኣፍሰሰ። ሸኽ መሓመድ ንሰዓብቲን ደቂ ከባቢኡን “ኣብ ነንሕድሕድኩም ተንኮልን ሸርሕን ካብ ምፍሓስ ተቐጠቡ። ሓባራዊ ረብሓኹም ዘማልእ ዓቕልን ልቦናን ይሃልኹም” ከኣ በለ።

ሸኽ መሓመድን ካልኣትን፡ ጥልያን መሬቶም ክቐጸርን ክግብትን ዘኸኣሎ፡ ብቐንዱ ኣብ መንጎ ዝተፈላለዩ ቀቢላታት ክሳብ ደማዊ ግጭት ዝዓረገ ምስሕሓባት፡ ኣብ መንጎ ደቀባትን ናይ ወራር ሓይልታትን ረጽሚ፡ ከምኡውን ግብጻውያን፡ መሳፍንቲ ትግራይን ቱርካውያንን ኣብ መንጎኦም ዘካይድዎ ዝነበሩ ምውድዳራትን

ምጻኑ'ዮም ዝርድኡ። ብካልኣይ ደረጃ ድማ፡ “ብሓጥያት ተቐማጦ ብዝተኸስተ ደርቅን ዝሰዓበ ዓጸቦን ህዝቢ ስለዝተዳኸመ” ኢዩ። ዝብል እምንቶውን ነበሮም።

ኢጣልያ ንምድረ ባሕሪ ድሕሪ ምቁጽጸራ፡ “ግዝኣት ኢጣልያ” ብምባል ሰረታ ከተደልድል ጀመረት። መንነትን ባህልን ክብርታትን ደቐባት ብምቕንጣጥ፡ ንመጀ- መርታ እዋን፡ መንነትን ዜግነትን ናይ ወራሪ ሓይሊ ኢጣልያ ንኺወስዱ ተበየነሎም። ብዛዕባዚ፡ ዓቢ ዓዲ ዝኾነ፡ ሸኽ መሓመድ ንቦኸሪ ወዱ እድራስ- “እንውንኖ ዝነበርና መንነት ተቐንጢጥና፡ ብኣቦታትና ዝወረስናዮም ኣገባብ ኣፈታትሓ ሸግራት ንኺይ- ንኺተል ተኸልኪልና። ንዝገጥመና ግጭታት፡ ጥርዓናትን ኣቤቱታን ናብ ጥልያናዊ ዝኾነ ወይ ምስ ጥልያን ዝሰማምዑ ደቂ ዓዲ ፈራዶ ከነቕርብ ተኣዘዝና፡ ነቲ ዝተጋዢ ሓውና ቦቲ ንኺተሎ ዝነበርና ንኺይንገንጸን መቕጻዕቲ ከይንብይንን ተኣጊድና፡ ብኣን- ጸሩ ነቲ ዝተጋዢ ብቐጥታ ናብ ጥልያን ነረክቦ ከምሳዕቤኑ ድማ፡ ኣብቲ ብወት- ሃደራት ጥልያንን ደቀባትን ዝሕሎ፡ ኣብ ትሕቲ መሬት ዝተደኮነ ቤት ማሕቡስ ዝብልዎ ከምዝሕየር ይገብሩ ነበሩ።” ኪብል ገለጸሉ። ዘረብኡ ብምቕጻል፡- “ኣብ ጊዜ ሰላም ከደምቲ ጥልያን፡ ኣብ ጊዜ ውግእ ድማ ተዋጋእቲ ክንከውን ናብ ሰራዊት ክንከተብ ተፈረድና። ይኹንምበር ገለ ለዋሃት ኢጣልያውያን፡ ኣውራ ኣብ ጊዜ ጥሜት ንህዝቢ ክሕግዙ እንከለዉ፡ ብዙሓት ብቐንዱ ድማ ኣመሓደርትን ኣዘዘቲ ሰራዊትን ንኺነታት ህዝቢ ግምት ከይገበሩ፡ ኣብዝተፈላለዩ ጎደናታትን ከባቢታትን ብዘይካ ምስካርን ምዕባድን ካልእ ቁምነገር ኣይነበሮምን።” ክብል ብምረት ነቲ ዝነበረ ኩነታት ገለጸሉ።

መሰረታዊ ዕላማ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ነቶም ኣብ ደቡብ ኢጣልያ ዝነበሩ ተጻረርቲ ማእከላይ መንግስቲ ዝፈጥርዎ ዝነበሩ ወጥሪ ንምፍጻስ፡ ነቶም ተጻረርቲ ኣብ መሬት “ኤርትራዊት ግዛእት ኢጣልያ” ንምስግጋር ነበረ። ሸኽ መሓመድ ብዛዕባ መደብ ሰፈራ ተቐማጦ ደቡብ ኢጣልያ፡ እቲ ንኣስመራ ዝተቐጻጸረ ጀነራል ባልደሰራ “ ክንቐጻጸሮ ዝበቃዕና መሬት፡ ግዝኣት ኢጣልያ ኢዩ” ዝበሎ ዘረባ ክዝክር እንከሎ ብርቱዕ ስቕያ- ትን ሓዘንን ይስመዖ ነበረ።

ሓደሰቲ ገዛእቲ መሬት ካብ ዋናታቱ መንዚያም፡ ንደቂ ደቡብ ኢጣልያ ክህብዎ እንከለዉ፡ ብሸኽ መሓመድን ደቂቲ ከባብን ተቐባልነት ኣይነበሮን። ኣይተ- ጸበይዎንውን። ሸኽ መሓመድ፡ ድሕሪቲ ፍጻሜ፡ ንኢጣልያውያን ዝረኣዩላ ወይ ዝፈለጠላ መዓልቲ ክረግም ጀመረ። እቲ ካብ 1889 ክሳብ 1896 ከም መራሒ መንግስቲ ኢጣልያ ዘገልገለ ስኞር ፍራንቸስኮ ክሪስፒ፡ ኣብ ፓርላማ ኢጣልያ ተረኺቡ ንሰፈራ ኢጣልያውያን ኣመልኪቱ “ኢጣልያውያን ኣብ ኤርትራ ምስፋር እምነ ኩርናዕ ፖለቲካ ኢጣልያ ኢዩ” ዝትሕዝትኡ መግለጺኡውን ኣቆጠዕዎ ነበረ። ብመሰረት ፓርላማ ኢጣልያ ዘጽደቐ ናይ ክሪስፒ ናይ ሰፈራ ፖሊሲ፡ ብዙሓት ኢጣልያውያን ሓረስቶትን ርእሰማላውያንን፡ ካብ ግንቦት 13,1890 ናብታ “ኤርት- ራዊት ግዝኣት ኢጣልያ” ዝተሰምየት መሬት ክውሕዙ ጀመሩ። ኢጣልያውያን መጀመርያ ካብ ራእሲ ኣሉላ ዝመንዘዕዎ መሬት ዝሰፍሩ እትከታተል፡ ብሊዮባልድ

ፍራንክት እትምራሕ ኮሚሽን ብ19 ሰነ 1890 አቆሙ።አብ መወዳእታ 1890 ድማ አብ ከባቢ አስመራ ሓንቲ ናይ ሓረስቶት ሰፈራ ቆመት።

ብዛዕባ መሬት ብዝምልከት ሸኽ መሓመድ ምረት እናተሰምዖ ንብጻዩ ሸኽ ዙቦይ ዑመሪት "ብዙሓት ናይ ጥልያን ፖለቲካዊ ሰልፍታት፡ ነቲ ናይ መሬት ምህጋር ፖሊሲ፡ ብፍላይ ከኣ ሰልፊ ሰራሕተኛታትን ገስገስትን ይቃወሙ እኳ እንተነበሩ፡ መንግስቲ ጥልያን፡ 'ምውናን መሬት ናይ ኢጣልያውያን መሰል ኢዩ' ብምባል ደረቐ። 'ደቐባት ዓቕሚ ስለዘይብሎም፡ ነቲ ዘለዎም መሬት ክጥቀምሉ ኣይክእሉንዮም' ብዝብል ምስምሰ፡ ሓደስቲ ንረብሓ ሰፋሮ ዝሕግዙን ዘርብሑን ሕግታትን ቀይድታትን ብምውጻእ፡ ደቀባት ናብ መሬቶም ንኸይምለሱ ዝተፈላለዩ ስጉምታት ወሰዱ። ካብ ጥንቲ ካብ አቦታትናን አባ-ሓጎታትናን ዝወረሰናዮ መሬት ደማ ተመንዛዕና። ብ28 ሚያዝያ 1894 መራሕ መንግስቲ ኢጣልያ ንአመሓዳሪ "ኤርትራዊት ግዝኣት ኢጣልያ "ብቲ ዝተሓንጸጸ ሰፈራ ፖሊሲ ብጥብቂ ክቕየድን ከተግብርን፡ ሸግራት አብ ዝለዓለሉ ከኣ ካብቲ ፖሊሲ ከይወጽኦ ዓቕልን ልቦናን ክገብርን ደብዳቤ ለኣኸሉ" ክብል የዘንቱ ነበረ።

ኩነታት፡ ከም እቲ ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብር ዝብሎ ዝነበረ፡ ንገዛእቲ ኢጣልያውያን ክምችእ ኣይከኣለን፡ ብኣገላልጻ ሸኽ መሓመድ፡-"ብሓደ ሸነኽ፡ ብደግያት ባህታ ሓጎስን ((Picture)) ካልኣትን ዝተደፋፍኡ ዜጋታት፡ ኣብያን ተቓውሞን ስለዘርኣዩ፡ በቲ ካልእ ሸነኽ ድማ፡ ገለ ወገናት ኢጣልያ ኣውራ ተቓውሞቲ ሰልፍታት መንግስቲ ስንዮር ክሪስጥ፡ ነቲ ፖሊሲ ምህጋር መሬትን ንረብሓ ኢጣልያውያን ነጋዶ ዘገልግል ምምስራት ሰፈራታት ሕርሻን፡ ብርቱዕ ተቓውሞታት ስለ ዝገበርሉ፡ መንግስቲ ክሪስጥ ነቲ ናይ ሰፈራ ፖሊሲን ነታ ፖሊሲ ከተተግብር ዝተመዘዘት ብስንዮር ሊዮፓልድ ፍርንክቲ እትምራሕ ኮምሽንን ብ20 ለካቲት 1895 ደው ክብሉ ናይ ግድን ኮኖም።"

እቲ ቦኸሪ ወዱ ንሸኽ መሓመድ ኢድሪስ ወዲ 12 ዓመት ዕሸል ብምንባሩ፡ ጠመትኡን ቆላሕትኡን ሰፊሕ ኣይነበረን። ነቲ ኣቡኡ ብዛዕባ ፖሊሲ ምህጋር መሬትን ሰፈራን ዝሃረቦ ዝነበረ ከስተማቕር ወይ ፍሉይ ትርጉም ክህቦ ዓቕሚ ኣይነበሮን። ከም ኩሎም እቶም ዝተፈላለዩ አብ ክሊ ዕድሚኡ ዝነበሩ ቆልዑ ዝፈትውዎን ዝተኩረላን ብ "ቢብ" እትፍለጥ ህብብቲ ጸወታ ነበረ። ኣድህቡኡ፡ ኣብ ቅድሚ ኣቡኡን ሓወቦታቱን ኣያታቱን ንኸጅሃር ነታ ጸወታ ከም ዝመልካ ንምርኣይ ጥራይ ነበረ። ኢድሪስ ብዘይካዚ'ውን ነቲ ዓባዩ ሓሊማ ቅድሚ ድቃስ እተዘንትወሉ ዝነበረት ብስም "ጓሳን ጥሪትን ዝብእን" ከምኡ'ውን ናይቲ፡ ብሸዮጥቲ በራዩን እተጨውየት ሕጽይቱ ከድሕን ዝጽዕር ዝነበረ ብ "ሱሄይል" ዝፍለጥ ያታዊ ዛንታ ክሰምዕ ባህ ይብሎ ነበረ። ኣብታ ብቶንኮበት እተሰርሐት ምንጻፍ ጠንቀላዕላዕ እናበለ ምሸት ምሸት ብልሕን ጸዕርን "ሱሄይል" ድቃስ ክሳብ ዝሰእን ጽን ኢሉ ክከታተል የምሲ ነበረ። ብዘይካዚ ኢድሪስ ብዛዕባ እቶም ንፖሊሲታት መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ምህጋር መሬትን ምጥያስ ኢጣልያውያን ሰፋሮ ደቂ ቺቺልያን ከባቢኡን፡ ዝቃወሙ ከም በዓል በረምበራስ ካፍል፡ ከንቲባ ሓምድን ((Picture)) ደግያት ባህታ

ሓጎስን አብ ዝለዓለሉ እዋን፡ ካብ ዓቕሙ ንላዕሊ ዝኾኑ ሕቶታት ክሓትት ድሕር እኳ እንተዘይበለ፡ ነቲ ኩሉ ግዜ ዝርብጾ ዝነበረ፡ ዜጋታትን መራሕትን ስለምንታይ ኣንጻር ኢጣልያውያን ይለዓሉ? ዝብል ሕቶ ክምልስን ክትንትንን ግን ዓቕሚ ደረቶ።

ሸኽ መሓመድ፡- “መሬት ህይወትና ስለ ዝኾነት፡ አብኣ ንነብር። መንነትናን ህላወናን ብኣኣ ስለ እነረጋግጽ፡ አብ ከርሳ ስለ እንቕበር፡ ብባዕዳውያን ክትውረስ ኢድናን እግርናን ኣጣሚርና ትም ክንብል ኣይግባእን” ክብል ከሎ፡ ኢድሪስ እቲ ኣቡኡ ዝብሎ ብዙሕ ዘይርድኦ ኳ እንተነበረ፡ ጅግንነት መራሕቲ ተቓውሞ ምስ ጅግንነት “ሱሂይል” ከነጻጽር ክቱር ድልየት ስለዝነበረ፡ ብዛዕባ ተቓውምትን መራሕቶምን፡ ኣገባብ ኣካይድኦምን መነባብርኦምን ብዝያዳ ክፈልጥ ድልየት እናኣሕደረ መጽኦ።

“ብዙሓት መራሕቲ ቀቢላታት ምስ ጥልያን ብዝተፈላለዩ ምክንያት ቃል ኪዳን ክገብሩ ተራእዮም። አብ መወዳእታ ግን ጥልያን መሬቶም ሃገሩ ንረብሓ ካልኣት ጠላይን ክውዕል ምስ ተገንዘቡ፡ ኣንጻር ጥልያን ኣድማን ኣብያን ክገብሩ ተገዲዶም። ገሊኦም ከም ከንቲባ ኣሚድ ናይ ሓባብ ከኣ፡ ዓዶምን መሬቶምን ገዲፎም ንምብራቕ ሱዳን ስለእተሰዱ ተቓውመኦም ተሪርኦ እንተዘይነበረ፡ ብዙሓት ብረት ዓጢቓም ኣንጻር ጥልያን ንክምክቱ ኣብነት ኮይኖምዮም። ከም ኣብነት፡ ተቓውሞ ዘማቕ ውድ ኡኩድ፡ መሓመድ ኣሮዳ ኣብ ምብራቕን ምዕራብን ክጥቀስ ከሎ፡ ከንቲባ ገረንኪኤል ዘጎዳይፍ፡ በሮ-ምበራስ ይልማ ካፍል፡ ደግያት ኣበራ፡ ደግያት ባህታ ሓጎስ፡ ኣቡብከር መሓመድ ኑሪ፡ ደግያት መሓራይ፡ ዓሊ ዑስማን ቦሪ፡ ስልጣን ያሲን ሓይሰማ ኣብ ከበሳታትን ምብራቕን እውን ክጥቀስ ይከኣል። ብሰንኪ እቲ ኣብ በቦታኡ ዝካየድ ዝነበረ ብረታዊ ተቓውሞታት ብዙሓት ወተሃደራውያንን ዝተፈላለዩ ናይ ዳህሳስ ልኡኻትን ጥልያን ተቐቲሎምን ቆሲሎምን።”

እቲ ብሸኽ መሓመድ ዝቐርብ ዝነበረ ንተቓውምቲ ዝምልከት ታሪኻዊ ትንታኔ ነቲ ወዲ 12 ዓመት መንእሰይ ኢድሪስ ስለ ዝመሰጦ፡ ምስ ጅግንነት “ሱሂይል” ከወዳድሮ ፈተነሞ ብዛዕባቶም ተቓውምቲ ብዙሕ ክፈልጥ፡- “ብኻልእኸ? እዞም ተቓውምቲ ንጥልያን ክስዕሩ ይከኣሎም? ስለምንታይ'ዩ ተቓውምኦም ቅሂሙን ብዛዕብኦም ሓድሽ ነገር ዘይስማዕን? ወዘተ...” ዝብሉ ሕቶታት ክሓትት ህርድግ ይብልኦ እንተነበረ፡ ሸኽ መሓመድውን ከምቶም ካልኣት ዜጋታት ኣብ ነብሱ ዘየቕስን መንፈስ ከምዘሎ ይስምዖ ነበረ።

ሸኽ መሓመድ ንብዙሓት እንተላይ ንውዱ ከዕግብ፡-“ተቓውምቲ ብሓባር ክንዲ ዝሰርሑ፡ ነፍሱ-ወክፎም ስዕረት ጥልያን ናብ ረብሓ ቀቢላይ ወይ ወገንይ ክልወጥ ኣለዎ” ብዝብል መረዳእታ፡ በይናዊ ተቓውሞ የዘውትሩ ብምንባርም፡ ገለውን ዝኾኑ ዱን ኣብ ግዜ ጥልያን ረዲኤት ዝተቐበሉን ዝተዓራረኹን ስለዝነበሩ፡ ገለ ድማ ብሸመት ናይ ጥልያን ስለ ዝተደገገሱ፡ ካልኣትውን ከም ወተሃደራት ስለ ዝተዓሰቡ፡ ንጥልያን ክስዕሩ ኣይከኣሉን።” ብምባል ክምልስ ይፍትን ነበረ።

ከምዚ ዝኣመሰለ ሓቅታት፡ ንኢድሪስ ምስቲ ናይ “ሱሂይል” ጅግንነት ይጋጮዎ ብምንባሩ ደስ ኣይብሎን ጥራሕ ዘይኮነ፡ ከምዚ ዓይነት ሓቅታት ክሰምዕ ቅሩብነት ኣይነበሮን። “ሱሂይል” ኣብ ዓለም እንተዝነበር፡ ንተቃዋምቲ መግዛእቲ ጥልያን ክሕግዞምዎን ድሕር ኣይምበለን፡ እንተኾነ ግን ናይ ቁልዕነት ባህሪ ይስዕር ብምንባሩ፡ ብዛዕባ ምሕጋዝ ተቃዋምቲ ብዙሕ ከይሓሰበ ግልብጥ ኢሉ ምስ መንእሰያት ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ጸወታኡ ይቕጽል ነበረ።

ሕልምታት ኢጣልያውያን፡ ኣብ ምምስራት ሓዲሽ ሮማዊ ኢምጽራጦርያ ኣብ ቀርኒ ኣፍሪቃ ብብቕሩብ እናቀሃመ ይመጽእ ከም ዘሎ፡ ዜጋታት ደቂ ዓዲ ሓሊብ ንኸግንዘቡ ኣየሸገሮምን። ብሰንኪ ተቃዋሞ ዜጋታት፡ ምፍሻል ፖሊስታት ሰፊራን ምስፍሕፋሕ ጎበጣ ኣብ ቀርኒ ኣፍሪቃን፡ ስዕረት ኢጣልያ ብንግስነት ሚኒሊክ ኣብ ዓድዋ ብ1896ን ኣዕናዊ ውጽኢቲን፡ ካብቶም ንግንዛብ ዜጋታት ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ክውን ንምግባር ዝሓ-ዝቲ ረጅሒታት ነይሮም። መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ነቲ ኣብ ውሽጢ ኢጣልያን ኣብ ናይ ቀርኒ ኣፍሪቃ ግዝኣታቲን ዝነበሮ ድኹም ህላው ንምዕቃብ፡ ነቲ ዝበለዩ ፖሊስታትን መደባትን ብሓድሽ ፖሊስታትን መደባትን ንኸትክእ ተቐሰበ። ብኣንጻሩ ተቐማጦ ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ስዕረት ኢጣልያ ኣብ ዓድዋ ዝተፈላለዩ ትርጉምን ስሚዕትን፡ እንተኣ- ሕደረሎም፡ ነቲ ስምዒትን ትርጉምን ጎሰዮም፡ ኣተኩርኦም ካብቲ ዘሳቕዮም ዝነበረ ናይ መግዛእቲ “ፖሊሲ መሬት” ብኸመይ ከምዝገላገሉ ነበረ። ሸኽ መሓመድ ብወገኑ፡ ከምቲ ልመድ፡ ብፍላይ ኣብ ግዜ ክራማት፡ ንኣዕናኹን ፈተውቲን ብእዋን ለይቲ ዝዘናግዕሉ ኣጋጣሚታት እናፈጠረ፡ ሻህን ቡንን እናኣቕረበ፡ ኩነታት ስዕረት ኢጣልያ እናተንተነ የረድኦም ነበረ። ኣብ ሓንቲ ካብተን ለይትታት፡ ጽቡቕ ዝናብ ነቲ ከባቢ ጀለም እናበለ ኣጥለሎ። ኣብታ ምሸት ወጃዕ ዝብሉ ዝነበሩ ኣዕናኹ ሸኽ መሓመድ፡ ነቲ ህያብ ተፈጥሮ እናስተማቐሩ፡ ንቕሩብ ደቓይቕ ኣብ ዓሚቕ ስቕታ ጥሒሎም ከለው፡ ብሃንደበት ሸኽ ዙበይ ዑመሪት፡- “ጥልያን ንዓና ብሓይሊ ከንበርክኽ ዝወጦኖ መደብ ብኸመይ ከምዝቐሃመ፡ ኣብ ታሕሳስ 1897፡ እቲ ሕያዋይ ስንዮር ፈርናንዶ ማርቲኒ ከም ሓዲሽ ኣመሓዳሪ ብኸመይ ከም ዝተሸመ፡ ምሳና ተራኺቡ ነቲ ዝሓለፈ ክንርስዕን ሓድሽ ምዕራፍ ክንከፍትን ከም ዝተላወበና፡ ጥልያን ንተቃዋምቲ፡ ብፍላይ ከኣ ንደግያት ባህታ ሓጎስ፡ ዘውጽኦ ኣዋጅ ምሕረት ትዝክሩዎ ትኾኑ።” እናበለ ነቲ ፍስሃ ዝዓሰሎ ህምት ቀንጠጦ፡ ሸኽ መሓመድ ትቕብል ኣቢሉ፡- “ጥልያን ዘበጋገሶ ሓድሽ ምትዕርራያት ንዓና ስለዝሓሰበ ወይ ስለ ዝፈተወ ዘይኮነ፡ ብተቃዋምትን ብሚኒልክን ስዕረት ስለ ዘጋጠሞ ተገዲዶ ዝገበሮ ምምሕያሽዮ። ብዛዕባ ሓድሽ ኣማሓዳሪ ብዝምልከት፡ መንግስቲ ስንዮር ክሪስፒ ውሽጣዊ ስዕረት ስለዘጋጠሞ፡ ፖሊሲ ጎበጥኡ ኣብ ቦትኡ እናሃለወ፡ ነቲ ሕማቕ መልክዑ ንኸወቅብ ንዓና ንኸተገሳሸኹን፡ ተቐሲቡ ዘተኣታትዎ ዘሎ ምምሕያሽዮ” ክብል ባዕሉ ንባዕሉ መለሰ።

ዜጋታት ዓዲ ሸኽ ሓሊብ እንተላይ ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብርን ፈተውቲን፡ ሕጽረት ኣረዳድኦ እኳ እንተነበሮም፡ ነቲ ቀንዲ ምኽንያታት ምንቁልቋል መግዛእቲ

ኢጣልያ ንክርድኡ ኣይተጸገመን። መራሕ መንግስቲ ኢጣልያ ዝኸተሎ ዝነበረ ናይ “ምስፍ- ሕፋሕን ኅበጣን” ጎንጸዊ ፖሊሲ፡ ነቲ ምንቁልቁል ሓጋዚ ከም ዝነበረ ኣይተማትኡን፡ ከምቲ ሸኽ ዙብይ ዑመሪት ክገልጸ ዝፈተነ፡ ሕልምታት መግዛእቲ ኢጣልያ ምህናጽ “ግዝኣት” ክውን ንምግባር፡ ደገፍ ህዝቢ ንምርካብ፡ ምንጩ ፖለቲካውን ቁጠባውን ዓቕሚ “ግዝኣቶም” ዝኾነት ኤርትራ ንምድንፋዕ ነቲ ንህዝቢ ዘሳቀየ ዓማጺ ፖሊሲ “ምህጋር መሬት” ብምውጋድ ደገፍ ህዝቢ ምርካብ ዝኣመሰሉ ሓደስቲ ፖሊሲታት ክትልሙ ተራእዩ።

ነዚ ኣብ ላዕሊ ዝተጠቐሰ ንምስልሳል፡ መግዛእቲ ኢጣልያ ከም ቀዳማይ ዕላምኡ፡ ምስቶም ንሱዳን ዝገዝኡ ዝነበሩ እንግሊዛውያን ተራኽቡ ክልል ናይታ “ግዝኣት ኢጣልያዊት ኤርትራ”ኢሉ ዝሰመያ ናብ ምሕንጻጽ ኣድሃቡ። ስለዝኾነ ብ5 ሚያዝያ 1891 ምስ ብሪጣንያውያን ደባት ክሕንጽጽ ኣብ ስምምዕ በጽሑ። ክልቲኡ ወገናት ኣብ 1898-1907 ርክባት ብምክያድ፡ እቲ ምሕንጻጽ ዶብ ኣብ መንጎ ሱዳንን “ግዝኣት ኢጣልያዊት ኤርትራን” ንናይ መወዳእታ መልክዑ ንኺሕዝ ብ1907 ኣብ ስምምዕ በጽሑ። ብኻልእ ሸነኽ፡ መግዛእቲ ኢጣልያ ብ15 ሚያዝያ 1902 ምስ ሃጺይ ምንጊክ ብምስምማዕ፡ እቲ ፖለቲካዊ ዶብ፡ ኣብ ደቡባዊ ሸነኽ “ግዝኣት ኢጣልያዊት ኤርትራ”ን ኢትዮጵያን ኪሕንጽጽ እንከሎ፡ ብ16 ግንቦት 1908 ድማ እቲ ፖለቲካዊ ዶብ ኣብ ደንካልያ ተሓንጸጸ። በዚ መሰረት ካብ 1898-1908፡ መግዛእቲ ኢጣልያ ዶብ ግዝኣቱ ብምሕንጻጽ፡ ብጎረባብቲ፡ ሕጋውን ፖለቲካውን ተቐባልነት ዘለዎ፡ ግዝኣት ኣብ ቀርኒ ኣፍሪቃን ቀይሕ ባሕርን ክምስርት ከኣለ።

መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ካልኣይ ዕላምኡ፡ ብመገዲ እቲ “ርህሩህ ልቢ” ዝተፈልጠ ሓድሽ ኣመሓዳድራ፡ ስኞር ፈርዲናንዶ ማርቲኒ ኣቢሉ፡ ፖሊሲ “ምህጋር መሬት” ከወግድ፡ ሓድሽ ፖሊሲ “ርእሰማላዊ ቁጠባ” ከተኣታቱ፡ ነቶም መሬቶም ዝተመንዘዑ ዜጋታት ኣብቲ ቁጠባዊ ምዕባሌ ተራን ዕድልን ኪወሃቦም፡ ጥሪ ነገራት ናይታ “ግዝኣት” ተጠቂሙ ሰፋሕቲ ርእሰማላዊ መልክዕ ዘለወን ትካላት ክሃንጽ፡ ጥንቁቅ ኣገባብ ንምትግባር ፖሊሲ “ምስፋር ኢጣልያውያን” ክኸተል፡ ዝበዝሑ ዜጋታት ኣብ ሰራዊት መግዛእቲ ኢጣልያ ከምዝጽንበሩ ምግባር፡ ዝብሉ ዕላማታት ተተሓሓዞም። ሳልሳይ ኣተኩሮ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ነቲ ከይተሓንጸጸ ዝተረፈ ዶብታ “ግዝኣት” ክሕንጸጽ። ብ1901 ምስ ፈረንሳውያን ብምስምማዕ፡ ኣብ 1935 ናይ መወዳታት ስምምዕ ስለ እተበጽሑ፡ ኣብ መንጎ “ግዝኣት ኢጣልያዊት ኤርትራን” ብስም “ግዝኣት ፈረንሳ” እትፍለጥ ጂቡትን ዘሎ ፖለቲካዊ ዶብ ተሓንጸጸ።

መግዛእቲ ኢጣልያ ዘተኣታተዎ ምቕይያራት፡ ንማሕበረ ቁጠባዊ ኩነታት ዜጋታት ተባሂሉ ዝመጽእ ዘይኮነ፡ ብኣንጻሩ-መደባት ኣውጺኣካን ዕላማታት ኣነጺርካን፡ ሓፈሻዊ ረብሓታት ኢጣልያ ንምጭባጥ ተባሂሉ ዝመጽእ ምቕይያራት ኢዩ ነይሩ። ነዚ ከምዚ ዓይነት ረብሓታት ንምርግጋጽ፡ ኢጣልያውያን ንትሕተ ቅርጺ እታ ሃገር ምምዕባል፡ ነቲ ኣብ 1887 ዝተጀመረ ምስራሕ መገዲ ባቡር ኣብ መፈጸምታ ከምዝበጽሑ ምግባር፡ ሓድሽቲ ጽርግያታት ምስራሕን ምምሕያሽን፡ ንኹሉ ዓይነት

ጉዳያት ዘገልግላ ፋብሪካታት ምትካል፡ ሓደስቲ ከተማታት ምህናጽን ሰፋሕቲ ርእሰማላዊ ሕርሻዊ ትካላት ምትካልን ዝኣመሰሉ ንጥፊታት ከካይዱ ጀመሩ።

ኢድሪስ ወዲሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብር ፡ እቲ ዝተነጽፈ ሓዲድን የዕኑድን፡ ጎቦን ኩርባን ሰንጠቕቆ፡ ከመይ ኣቢሉ ናብ ኣስመራ ከምዝበጽሐ ከጨንቆ ጀመረ። ብፍሉይ ግርም ዝበሎ ግን፡ ነቲ ብብዙሓት መራኽብ ጥልያን ዝመጽእ ኣቕሑ ጽዒኑ፡ ባንታት ዝስሕብ ጸሊም ዝሕብሩ ባቡር፡ ብኸመይ ኣገባብ ናብቲ ሓዲድ ኮፍ ከምዝበለ ነበረ።እቲ ባቡር፡ ጸሊም ትክን ሃፋን፡ ብቕድሚትን ብጎድኑን እናተፍሐ ተሓምቢቡ ክንዓዝ ክዕዘብ እንከሎ፡ ዝኾነ ሰብ ዘይፈልጦ ምስጢር ከምዘሎ ንነብሱ ከእምን ይፍትን ነበረ።ባህርን መስርሕን ናይቲ ባቡር ክርዳእ ብዘይምኽኣሉ ምሒር ስለዝተጨነቐ፡ ሓደ መዓ- ልቲ “ብኸመይን በየናይን ኣገባብዩ ዝሕንቡብ”? ክብል ንኣብኡ እናተሰከፈ ሓተቶ። ሸኽ መሓመድ ጭንቀት ናይ ወዱ ተረዲኡ። “ባቡር ብኣፍልጦይ፡ ቡቲ ዝቆ-ጸጸሮ (ዝመርሖ) ሰብ ዝወሃቦ፡ ናብ ሓይሊ ዝቅይር ከሰል ኢዩ ዝውንጨፍ፡ምስጢር ሓይሊ ከሰል ከኣ ኣላህ ጥራዩ ዝፈልጦ”ክብል መለሰሉ።

ኢድሪስ፡ ቡቲ ዝረኸቦ መልሲ ከይዓገበ ዝርዝር ሓበሬታ ክረክብ ”እሞ እቲ ባቡር ብኸመይ ተሰርሖ?መንኻ ሰርሖ? እተን ናይ ሓጺን የዕኑድ ብኸመይ ኣገባብ ክሳብ ኣስመራ ተነጽፋ?” ዝብሉ ሕቶታት ኣጥቢቁ እስትንፋስ ከይሃበ ንኣቡኡ ሓተቶ።

ሸኽ መሓመድ መገዲ ባቡር ብኸመይ ከምእተሰርሖ ንወዱ ከዘንቱ “እቲ ባቡር ብኸመይ ከም ዝተሰርሖን እተን ኣዕኑድ ብኸመይ ከምዝተነጽፋን ክፈልጥ እንተዘይ- ከኣልኩ፡ ጥበበኛታት ዝኾኑ ጠላይን ከም ዝሰርሖዎም ኣይጠራጠርን። እቲ ብርግጽ ክገልጸ ዝኸእል፡ ኣብቲ እዋን ብዙሓት ደቂ ዓድናን ደቂ ጎረባብቲ ዓድታትን ኣብተን ሽዑ ዝተኸፍታ ትካላት ይሰርሖ ከምዝነበሩዮ፡ ኣሃውን ኣብቲ ጸሓይ በሪቃ ክሳብ እትዓርብ ዝካየድ ዝነበረ ስራሕ መገዲ ባቡር ሰሪሖ ኢዩ። እቲ ስራሕ ኣዝዩ ከቢድ ብምንባሩ፡ ናይ ጉልበት ጸዕሪ ይሓትት ስለዝነበረ፡ መንእሰያት እንተዘይኮይኖም፡ ብዕድመ ዝደፍኡ ክሰርሖ ዝከኣል ኣይነበረን።” ቀጸለ ኢድሪስ።

“ቁጽርና 50 ኮይኑ ቀንዲ ስራሕና፡ ነቲ ብመራኽብ ዝመጽእ ሓጺዊን ናብ መሬት ምንጻፍ ኢዩ። ካልኣት ክንዳና ዝኾኑውን ስርሖም ነተን ዝተነጽፋ ሓጺዊን ነንሕድ- ሕደን ንክላገባ ብዓበይቲ ቡሎንታት ምእሳር ነበረ። ብግዝያዊ መልክዕ ንሰርሕ ብምንባርና ቅሩብ ቁራቦ ሊረ እናተቐበልና፡ ኣብቲ ክንድቅሰሉ ዝተሰርሖ መዓስከር፡ ብተወሳኺ ኣብ ነፍሲ-ወከፍ ፍርቂ መዓልቲን ምሸትን፡ ከክልተ ባንን ኩቢያ ሻህን እናተቐበልና ንሰርሕ ነበርና” ክብል ኣዘንተወሉ።

ኢድሪስ ኣቡኡ ኣብቲ ተኣምራታዊ ስራሕ ብምክፋሉ፡ ኩርዓት እናተሰምዖ፡ ብዛዕባቲ ዝተኸየደ ስራሕ ተወሳኺ ፍልጠት ንምድላብን ኣብቲ ስራሕ ናይ ዝተሳተፉ ኣቦታት ዝምድናታቶም ምስ ኢጣልያውያን ወሃብቲ ስራሕን ክፈልጥ፡ ክቱር ድልየት ስለዘሕ- ደረ ንኣቡኡ ሓተቶ። ኣብኡ ድማ “እቲ ስራሕ ብባህሪኡ ኣዝዩ ጽንኩር ኣብ-ርእሲ ምንባሩ፡ እኹል ዕረፍቲ ክንወስድ ፍቕድ ኣይነበረን። እቶም ንሰራሕተኛታት ዝቐጸጸሩ ዝነበሩ ጠላይን፡ ብዘይ ዕረፍቲ ተቐላጢፍና፡ ነተን ሓጺዊን ኣብ ቦትኣን ከነጽፈን፡ ኣብተን ኣብ ባይታ ዝተሸኸላ ጸፋሕቲ ኣዕጫው

ከነስጥመን ይደፋፍኡና ነበሩ። ከም ገለ ዛሕሊ እንተኣርኢና ከኣ፡ እቶም ተቐጃጸርቲ ብበትርን ኩርማጅን ሕርሕራይ ገይ- ሮም ክልብልቡና ድሕር ኣይብሉን ዝነበሩ። ክብል ሸኽ መሓመድ ንኢድሪስ ሓበሬታ ከስንቆ ፈተነ።

ሸኽ መሓመድ ነቲ ዝመልኮ ስራሕ ጽርበት ዕንጸይቲ ራሕራሕ፡ ኣብቲ ብተኣምራት ኢጣልያውያን ዝፍለጥ ስራሕ መገዲ ባቡር ምስታፋ ዓቢ ሓበን እናተሰምዖ፡ ዝነበሮ ትዕዛብቲ ክዝርዝር ጀመረ። "መገዲ ባቡር ብምስራሕ ነቲ ኣቦታትና ብዛንታ ዝገል- ጹልና ዝነበሩ ከባቢታት ሃገርና፡ ብህዋሳትና ክንድህስስ በቃዕና፡ መገዲ ባቡር ከይተ- ሰርሐ ነተን ኣብ ናይ ፍርቂ መዓልቲ ጉዕዞ ዝርከባ ከባቢታት ጥራሕ ኢና ንፈልጥ ዝነበርና፡ ጉዕዞ ኣብ ግዜና ኣዝዩ ከቢድ ነበረ። ኣብታ ካብ ከባቢና ሸሞንተ ኪሎ ሜተር ዘይትርሕቅ ዙብይር እተባህለት ዓዲ፡ ንኣኮታተይ ክርእን ሰላም ንኸብልን ንኺጓዛዝ ኣብ ዝምድብሉ እዋን፡ ኣደይ ኣቐዲማ ጸጉሩ ርእሶይ ላጽያ፡ ነተን ዝወድዮን ቀሚስን ነዊሕ ስረን እንተላይ ነታ ዓባዩ ዝሰርሓታ ኩፍያን ሓጺባን ኣንቂጸን ተዓልወለይ ነበረት። ኩልና ኣባላት ስድራቤት፡ ክሳብ እዋን ንቅሎ ዝኣክል ከም ወትሃደር ግዜና ኣብ ተጠንቀቅ ነሕልፎ ነበርና። ኣብ ዓዲ ኣኮታተይ ምስኣተና ዓባዩ ከምቲ እምነት ናይቲ ከባቢ፡ ነተን ኣብ ጉዕዞና ዝተጸንበራና ደቂ-ሕድርትና ንምስገንን ብሰዓል ንኸይንጥቃዕን ተቐዳዲማ ሸጉርቲ መቲራ ኣብ ኣፍና ትውትፈልና ነበረት።" በለ ብተዘክርታት እናተመሰጠ፡ ብምቕጻል "ባቡር ጸሓይ ብርቅ ክትብል እንከላ፡ (ናይ ወጋሕታ ኣወል ቡንና ምስ ሰተና) ካብ ዓድና ተበጊሱ ብዝተፈላለዩ ሰቲ ዝተነጽፈ ዓድታት እናሰገር፡ ዓቢይትን ዝተፈላለዩን ኣግራብ ዝተሰለመ ኣኸራናትን ጎቦታትን እናሰንጠቐ፡ ሰጣሕ ጎላጉል ቡቲኹ፡ ከም ብሓድሽ ዓቢይቲ ጎቦታት ሓኹሩ፡ ፍርቂ መዓልቲ ኣብ ኣስመራ ደበኽ ይብል፡ድሕሪ ሓደ ወይ ክልተ ሰዓት ከም ብሓድሽ ጉዕዞኡ ብምቕጻል ዝተፈላለዩ ኣቅሑ ጽዒኑ፡ ናብ ምዕራብ ገጹ ናብ ከረን ይውንጨፍ፡ቀጺሉ'ውን ድሕሪ ናይ ክልተ ሰዓት ጉዕዞ፡ ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታታት እናዕረፈ፡ ገለ ካብቲ ዝተሰከሞ ኣቅሑት እናኣራገፈ ኣቐርደት ይኣቱ። ኣብ ሓደ ጉዕዞ ጽዕነት ናይ ሓደ ሸሕ ኣግማል ዝኣክል ይስከም ብምንባሩ፡ እቲ ባቡር ሓደ ዝዚፍ ኣራዊት ነበረ። ደጊሙ ካብ ኣቐርደት ናብ ካልእ ቦታታት ዝራገፍ ካልእ ሓድሽ ጽዕነት ጓሪቱ፡ እግሪ መገዱ ዝተፈላለዩ ኣቅሑት፡ ከም እኸለ፡ ጥሪትን ደርሁን ከምኡውን ንኣዝማዶም ክርእዩ ወይ ካብ ዝተፈላለዩ ዕዳጋታት ክሸምቱ ዝወፍሩ ሰባት እናጸዓነን እናራገፈን ብኣስመራ ኣቢሉ ናብ ምጽዋዕ ይምለስ ነበረ።" ብምባል ኣዘንተወ።

ኣስዒቡ ባቡር ኣብ ምርኻብ ዝተፈላለዩ ከባቢታት ሃገርና ዝነበሮ ተራ ንምሙጓስ ዘረብኡ ቀጸለ። "ጥልያን ኣብ-ዝመጽኡሉ እዋን ኣብ ልዕሌና ናይ ኣፈላላይን ትምክ- ሕትን ተግባራትኳ እንተፈጸሙ፡ ኣብ ምምስራት መገዲ ባቡር ዓቢ ተራን ጽልዋን ከምዝነበርም ክንስሕቶ የብልናን፡ ምምስራት መገዲ ባቡር ዓቢ ጸጋዩ ነይሩ። እዚ መገዲ ባቡር'ዚ፡ ክንነብርን ህይወትና ክንመርሕን ከባቢታት ሃገርና ክንፈልጥን፡ ከተማታትናን ዓድታትናን ነንሕድሕደን ንክተኣሳሰራ ዓቢ ኣበርክቶ ገይሩ ኢዩ። ሳላ መገዲ ባቡር፡ ዝተፈላለዩ ባህልታት ቀቢላታትና ተሓዋዊሱ፡ ምስቲ

ዘይንፈልጦ ባህል- ታትን ልምድታትን ጥልያን ተዛነቕናን ተወሳሰበናን ተዘርጋሕናን። ስለዝኾነ ከኣ፡ ንፃና ዝምልከት፡ ፍሉይ መለለዪ ዘለዎ ሃገራዊ መንነት ክምስረት ተኻእሎ። ጥልያን፡ ነዚ ዓቢ ትኣምርቲ ዝኾነ መገዲ ባቡር ንምህናጽ፡ ከይተሓለለ ሰሪሑን ብዙሕ ገንዘብን ፍልጠትን ኣፍሲሱ፡ ረሃጽናን ደምናን'ውን ከይተረፈ ብግቡእ ተጠቂምሉ ኢዩ። ጥልያን ፡ ዓቢ ግዝኣት ንምምስራት ንዝብል ውጥኑ ክወን ንምግባር፡ መገዲ ባቡር ኣብ ኤርትራ ከይተሓጽረ ናብ ዝተፈላለዩ ከባቢታት ኢትዮጵያን ምብራቕ ሱዳንን ክዘርገሑ መደብ ነይርዎ ኢዩ።” ክብል ሸኽ መሓመድ ትዕዛብታቱን ጠብላ- ሕትኡን ዘርዘረ።

ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብርን ብዙሓት የዕሩኽቱን ፈተውቱን፡ ካብ 1845-1920 ኣብቲ ከባቢ ተወሊዶም ብርግኣትን ሰላምን ዓብዮምን ሸምጊሎምን፡ መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ መደባት ልምዓት ዘተኣታተዎ ምዕባሌታት ስለዝሓገዘም ክሰርሑን ክነብሩን ከኣሉ። ኣብ ግዜ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ርግኣት ብምስፋኑ፡ ብዙሓት ብዛዕባቲ ግዜቲ “እቲ እንኩ ብሮ ዝነበርና ወርቃዊ ዕድል ዘይድገምዩ” ብምባል፡ ክገልጽዎ ይፍትኑ ነበሩ። ሸኽ መሓመድ ነቲ ቅድሚ 10 ዓመት ምስ ስድራ-ቤቱ ዝረኸቦ ዝነበረ ዕድል ብምዝካርን ፈጣሪኡ ድሕሪ ምምስጋንን “ኣብ ጽቡቕ ኩነታት ንነበር ነበርና። ብስእነት ስራሕ ኣይተሳቕናን፡ ብኣንጻሩ ዋሕዲ ጉልበት ሰብ ስለዝነበረ ጥልያን ሰራሕተኛታት ንኪረ- ኸቡ፡ ዝተፈላለዩ ሓለፋታትን ብልጫታትን የቕርቡ ነበሩ። ስራሕ ብዘይ ዝኾነ ጸገም ክንረክብ ንክእል ኔርና።ነፍሲ-ወከፍ ዜጋ፡ መዓልታዊ ስርሑ ወዲኡ፡ ዘድልዮ ባኒ፡ ርብዒኪሎ-ሸኮር፡ ሓምሳ ግራም ቆጽሊ-ሻሂ፡ ካብ ክልተ ፍንጃል ዘይበዝሕ ዘይቲ፡ ጥርሙዝ ላምባ፡ ባኮ ሸጋራን ትምባኾን ሸሚቱ፡ ጸሓይ ዓይኒ ከይሓዘት ንገዝኡ እናተሓምበበ፡ ምስ ስድራ-ቤቱ ይጽንበር። ኣፍደገ ገዛውትና ኣብ እንረግጸሉ እዋን ቅሳነትን እፎይታን ይስማዓና ነበረ። ገና ዝተሰከምናዮ ጸር ከዩራገፍና ከኣ ደቅና ብታሕጓስ እናዘለሉ ይቅበሉና’ዎ ካሬሚለ ንህቦም ነበርና።” ኢሉ ንገለ ካልኢት ዝን ድሕሪ ምባል፡ ሸኽ ብሕጉስ መንፈስ ”ደቀይ ንውሱን ደቃይቕ ድሕሪ ምሕቓፍን ርእሶም ምሽሓርን ፡ ሓወቦታተይን ኣዋታተይን ከመይ ከምዝወግሉ ንኺሓቶም ናብታ ኮፍ ዝብሉላ እኸይድ፡ ሰላት ኣልመቕርብ ብሓንሳብ ምስ ሰገድና፡ ኩልና ስድራ-ቤት ዓበይትን ንኣሸቱን ኣብ ቅርዓት ገዛ ኮፍ ኢልና፡ ሰላት ኣልዕሽ ሰጊድና ኩልና ናብ መደቀሲና ነምርሕ። ኣነ ሸቡ ከምቲ ንቡር መርዓተይ ሓዘ ናብ መደቀሲና እኸይድ። ናይ ሰብኣይን ሰበይትን ግቡእ ፈጺምና ድማ፡ ክሳብ ዝወግሕ ኣብ ዓሙቕ ድቃስ ንጥሕል።” እናበለ ዳርጋ ንነብሱ ኣዘንተወ።

5 - ዓለም መዓስ ትጽግብ ኮይና!

ስድራ-ቤት ሸኽ መሐመድ፡ መነባብሮ ከምቲ ዝገመተቶ ከይቐጸለ፡ ብ1921 ኣላዩ እታ ስድራ ዝነበረ ሸኽ፡ ኣብ መበል 77 ዕድሚኡ ካብ'ዛ ዓለም ብሞት ተፈልየ። ሸኽ መሐመድ ሳልሕ ጃብር፡ ብዓበይትን ነኣሽቱን ፍቱው ብምንባሩ ጥራይ ዘይኮነ፡ መራሕን ኣፈኛን ናይቲ ከባቢ ብምጻኑ፡ ዘረብኡን ፍርዱን ኣብ'ቲ ከባቢ ከም ቅዱስ ቃል ይውሰድ ነበረ። ስለ'ዚ፡ ሞት ንስድራኡን ከባቢኡን ዓቢ ድንገትን ረዚን ሓዘንን ኮነ።

ሸኽ መሐመድ ብዘይካታ ብተደጋጋሚ ተጥቅዖ ዝነበረት ዓሶ፡ ካልእ ንቡር ሕማም ኣይነበሮን። ዓሶ ኣብ እተጥቅዖ፡ በተን ዓበይቲ ደቂ-ኣንስትዮን “ምኩራት መሻይኸን” ዝእዘዝ ብዘይቲ ሰሊጥን ሓብ ኣልሶዳን ዝተዳወሰ ቆጽለ-መጽሊ ተጠቂሙ ነታ ዓሶ የሕምቃ ነበረ። ብዘይካዚ፡ ነተን ኣብ መዓናጡ ዝሰፍራ “ጎዳኢቲ መናፍስቲ” ንምብራር ኣብ የማናይ መንኰሱ ሕጃብ (ክታብ) ይኣስር ነበረ። ኣብ'ታ መጠረሽታ ብዓሶ ዝደቀሰላ እዋን፡ እተን ዝወሰደን ዝተፈላለያ መድሃኒታት ክሰርሓ ስለዘይከኣላ፡ ጥዕንኡ በቢ ቅሩብ እናኣንቆልቆለ፡ ነቶም ክበጽሕዎ ዝመጽኡ ከይተረፈ ንኺፈልጦም ተሸገረ። ኣብ ውሽጢ ሰሙን ዘይመልእ ግዜ፡ ኣዝዮ ተዳኺሙ፡ ነታ ዝውንና ትንፋስ ናብ ዋንኣ ኣረከባ።

ሸኽ መሐመድ ሳልሕ ጃብር ክልተ ኣወዳት ሓደገ። እቲ ዓቢ ኢድሪስ ይበሃል፡ እቲ ንእሽቶ ወዲ ትሸዓተ ዓመት እንክሎ ዝሓደጎ ድማ፡ ኣሕመድ ይበሃል ነበረ። ብዘይካ ገለ ውሑዳት ጠለ-በጊዕ፡ ገለ ዝሕለባ ከብቲ፡ ርብዒ ሂክታር ዘይትመልእ እትሕረስ መሬትን ካብ ኣቡኡ ዝወረሳ ምስ ስድራ-ቤቱ ዘጽልለላ ገዛን፡ ካልእ ሃብቲ ኣይነበሮን። ብሞት ሸኽ፡ ኣብ'ቲ ዓዲ'ዩ ሓዘን እንተሰፈነ፡ ተቐማጦ ኣብ ፍርዲ ኣላህ ኩቱር እምነት ስለዝነበሮም፡ “ወዲ ኣዳም ካብ ሓመድ ስለዝተፈጥረ ናብ ሓመድ'ዩ ዝምለስ” እናበሉ ንነብሶም የደዓዕሱ ነበሩ። ንድልየት ኣላህ ክጸረፍ'ውን ኣይተራእዩን። ሸኽ መሐመድ ዓሪፉ ተባሂሉ ምስ ተወርየ፡ ኩሎም እቶም ከባቢ ተቐላጢፎም ናብ ገዛ ሸኽ ብምምጻእ፡ ነቲ ሬሳ ብግቡእ ሓጺቦምን ጨው ነስኒሶም ገኒዞምን ገና ጸሓይ ከይመረረት፡ ኣብ መቃብር ዓዲ ሸኽ ሓሊብ ሓመድ-ድብ ኣልበሰዎ።

ኢጣልያዊ ፋሽሽታዊ ሰልፊ፡ ንሃገር ጥልያን ብምቕጽጻር ኣብ ጥቅምቲ 1922 ኣብ ስልጣን መጽኣ። ድሕሪ 13 ዓመታት ምዕራፍ ሸኽ መሐመድ ብጥቅምቲ 1935፡ ገዛኢ ኢጣልያ በኒቶ ሙሰሊኒ፡ ነቲ ኣብ ኤርትራን ሶማሊያን ዝነበረ ትሕተ-ቅርጺ ተጠቂሙ፡ ፋሽሽታዊ ሰራዊት ኢጣልያ ንኢትዮጵያ ክወርር ትእዛዝ ኣመሓላለፈ። ፋሽሽታዊት ኢጣልያ፡ ነቲ ዝግበረላ ዝነበረ ውሽጣውን ግዳግውን ጸውዒት ከይተ-ገደሰት፡ ንኢትዮጵያ ንምምብርካኸን ንምግዛእን፡ ኣብ መኻዚኖታት ዝተኸመረ ኣጽዋ- ርን መርዛም ጋዘን፡ ኣንጻር ህጻውንትን ደቀንስትዮን ብዘይ ንሕሶያ

ነስነሱት። ኤርትራውያን ብወገኖም፡ ኣብ ልዕሊ ጎረቤቶም ዝኾነት ኢትዮጵያ ዝወረደ መዓት እናረአዩ ኣእዳዎምን ኣእጋሮምን ኣጣሚሮም ክዕዘቡ ኣይመረጹን። መብዛሕተኣም ነቲ ብሽም ኡናት 1935 ዝፍለጥ ወተሃደራዊ ወፍሪ ብዝተፈላለዩ መልክዕ ክቃወሙ ተበገሱ። ዓርኪ ሸኽ መሓመድ፡ ሸኽ ዙቡይ ዑመሪት ዝተባህለ “ምስ ጎረቤትና ኢትዮጵያ ክንደናገጽ ናይ ግድን ነበረ። ስለዝኾነ፡ ብዙሓት ዜጋታት፡ ሓደ ካባኣቶም ንፋሽሽታዊ ተግባራት ኢጣልያ ዝቃወም ዝነበረ ገብረሂወት ኢድሞንድ ዝተባህለ፡ ተጸባኣዊ ምንቅስቃስን ድሌታትን መንግስቲ ጥልያን ዝኸሸሕ ሰነዓት ንኢትዮጵያውያን ኣብ እዋኑ የቕርብ ነበረ። ብዙሓት ኣብ ወተሃደራዊ ወራራት ኢጣልያ ንኺሳተፉ ዝተገደዱ ኤርትራውያንውን፡ ኣንጻር መንግስቲ ጥልያን ኣድማን ኣብያን ብምእዋጅ፡ ኣብ ወተሃደራዊ ወራራት ንኺሳተፉ ዝተማሓላለፈሎም ትእዛዛት ነጸጉ። ኣብያኣም ኣብዚ ከይተሓጽረ፡ ኣብ ሶማልያ ዓስኪሮም ዝነበሩ 900 ዝኾኑ ኤርትራውያን ወተሃደራት ((Picture)) ፡ ንመዓስከራት ጥልያን ራሕሪሖም፡ ናብ ሰራዊት ኢትዮጵያ ተጸንበሩ። ከምኡውን ብሹምባሽ ተስፋጽዮን ዝእዘዙ ወተሃደራት ምስ ተቓወምቲ ኢትዮጵያ ደው በሉ።” ብምባል ክገልጽ እንከሎ ኣስዲቡ “ኣቲ ዝካየድ ዝነበረ ተቓወሞታት፡ ናይ ፋሽሽታዊት ኢጣልያ ጎበጣን ድልዮትን ክቆጹ ብዘይምኽኣሉ ብ31 መጋቢት 1936 ኣብ ማይጨው ዝተባህለ ቦታ ሰራዊት ኢትዮጵያ ብሰራዊት ጥልያን ተሳዕረ። ናይ ኢትዮጵያ ንጉስ ሃይለስላሴ ድማ ንወጻኢ ሃደመ። ብ5 ግንቦት 1936 ድማ ሰራዊት ጥልያን ንኣዲስ ኣበባ ተቐጻጸረ። ኣስዲቡ ፋሽሽታዊ መራሒ ኢጣልያ ብ9 ግንቦት 1936 “ኢምጵራጦራዊት ኢጣልያ ኣብ ምብራቕ ኣፍሪቃ” ከምዝመስረተ ንዓለም ኣፍለጠ።” በለ።

ቀጺሉ “ሸሕዒ ፋሽሽታዊ ስርዓት ኢጣልያ መሬት ኢትዮጵያ እንተተቆጸጸረን ንኢትዮጵያን ሶማልያን ኤርትራን እተጠቓልል “ኢምጵራጦራዊት ኢጣልያ ኣብ ምብራቕ ኣፍሪቃ” ንግዚኡ እንተመስረተን፡ በቲ ዘጋጠመ ብረታዊ ተቓወሞ ድልዮታትን ህርፋንን ኣብቲ ከባቢ ክሰምር ኣይከኣለን።”

ፋሽሽታዊት ኢጣልያ መደባታ ክውን ንምግባር ብሓይሊ ዝተሰነዩ ዝተፈላለዩ ፖሊሲታት ተውጽእ ነበረት። ብዛዕባዚ ብዝምልከት ሸኽ ዙቡይ “ጥልያን ነቲ ናይ ዓሌትነት ፖሊሲታቱ ንምትግባር፡ ኣብ መንጎ ጥልያንን ዜጋታትን ፍልልያት ከዕመኛ፡ ሕግታት ዓሌትነት ማለት ብሓባር ዘይምንባር፡ ዘይምምርዓውን ብሓደ ዘይምጉዓዝን፡ ዝብሉ ነዲፉን ኣዘውቲሩን።” ብምባል ከብርህ ይፍትን ነበረ።

ፋሽሽታዊት ኢጣልያ ኣብ ምብራቕ ኣፍሪቃ ግዝኣታ ኣብ ዝመስረተትሉ እዋን፡ ብሕዳር 1937 ዙቡይ ዑመሪት ኣብ 80 ዓመቱ ካብ ዓለም ብሞት ስለእተፈልዩ፡ ነታ ዓድን መላእ ከባብን ዓቢ ክሳራ ኮነ። ሸኽ ዙቡይ ዑመሪት 12 ዓመታት ካብ ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብር ይንእስኳ እንተነበረ፡ ሓደ ካብቶም ዝነኣሱን ዝቐረቡን የዕሩኽ ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ነበረ። ሸኽ ዙቡይ ዑመሪት፡ ሸሕዒ ከም ዓርኪ ሸኽ መሓመድ ሳልሕ ጃብር ብሕዳር ሕማም ይሳቕ እንተነበረ፡ ኣብ ዝኾነ መዓልታዊ ንጥፊታቱ፡ ዝኾነ ሓገዝ ከይሓተተ የሰላስሎ ነበረ። ዕድመ ምስ ደፍኣውን ዝኾነ

ሓገዝ ከይሓተተ ንመስጊድ ይኸይድን ኣብ መርጻታትን ሓዘንን ይሳተፍን ነበረ። ናይ ኩሎም ዜጋታት እንተላይ ናይታ ካብ ክልተ ኣወዳት እስግዒልን ሳልሕን፣ ክልተ ኣዋልድ ዘይነበን ሳዕድያን ዝቐመት ንእሽቶ ስድራ-ቤት ወሰን ዘይነበሮ ኣኸብሮት ነበሮ።

ኣብ መንጎ ሃገራት ኤውሮጳ ናይ ምዑድዳር ሃዋህው ስለዝነገሰን ብደረጃ ዓለም ኣብ ሓድሕዳዊ ኩናት ስለእተሸማን፣ ኩነታት ንፋሽሽታዊት ኢጣልያ ብዙሕ ስለዘይሓገዘ፣ ውጽኢት ናይቲ ካልኣይ ኩናት ዓለም ውድቀት ፋሽሽታዊ ስርዓት ኢጣልያ ብ1941 ኣኸተለ። ህዝብታት ቀርኒ ኣፍሪቃ ድማ፣ ኣብ ሓድሽ ታሪኻዊ ምዕራፍ ወይ መድረኽ ኣተዉ።